

Δημήτριος Ε. Πασχαλίδης

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

Φάκελος Υλικού

Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ

ΟΜΑΔΑ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Β' Τόμος | Ενότητες 12-22

Περιέχει CD-Rom με ανάλυση
των κειμένων αυτενέργειας

Κάθε γνήσιο αντίτυπο φέρει την υπογραφή του συγγραφέα

ISBN 978-960-456-570-2

© Copyright: Σεπτέμβριος 2021, Δ. Ε. Πασχαλίδης, Εκδόσεις Ζήτη

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του ελληνικού νόμου (Ν.2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Φωτοστοιχειοθεσία

Εκτύπωση

Βιβλιοδεσία

Π. ΖΗΤΗ & ΣΙΑ Ι.Κ.Ε.

18ο χλμ Θεσσαλονίκης-Περαίας

Τ.Θ. 4171 • Περαία Θεσσαλονίκης • Τ.Κ. 570 19

Τηλ.: 2392.072.222 - Fax: 2392.072.229 • e-mail: info@ziti.gr

www.ziti.gr

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Αρμενοπούλου 27, 546 35 Θεσσαλονίκη

Τηλ.: 2310.203.720, Fax: 2310.211.305 • e-mail: sales@ziti.gr

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Χαριλάου Τρικούπη 22, 106 79 Αθήνα

Τηλ.-Fax: 210.3816.650 • e-mail: athina@ziti.gr

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ: www.ziti.gr

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το βιβλίο αυτό, γραμμένο με πληρότητα, εγκυρότητα και μεθοδικότητα αλλά και με τρόπο που να καλύπτει τις σύγχρονες ανάγκες διδασκαλίας και εξέτασης, ελπίζουμε πως θα αποτελέσει ένα ολοκληρωμένο βοήθημα για τον μαθητή και ένα χρήσιμο «εργαλείο» για τους εκπαιδευτικούς που θα διδάξουν το μάθημα των Αρχαίων Ελληνικών.

Ο Β΄ τόμος περιλαμβάνει τις Θεματικές ενότητες 4η έως 6η (Διδακτικές ενότητες 12-22) του *Φακέλου Υλικού*.

Το βιβλίο περιλαμβάνει:

- **Ερωτήσεις και απαντήσεις της εισαγωγής** του σχολικού βιβλίου *Φιλοσοφικός λόγος*, που καλύπτουν όλη την εξεταστέα ύλη – απαντήσεις σε όλες τις ερωτήσεις των πανελλαδικών εξετάσεων και συμπληρωματικές ερωτήσεις κλειστού τύπου (Σωστό–Λάθος, επιλογή απαντήσεων κτλ.) όλης της εξεταστέας ύλης.
- Παρουσίαση των **εισαγωγικών κειμένων** των θεματικών ενοτήτων με ερωτήσεις και απαντήσεις, ώστε να γίνει ευκολότερα κατανοητό το περιεχόμενο κάθε θεματικής ενότητας.
- **Αντιστοιχισή κειμένου – μετάφρασης**, για να κατανοήσει καλύτερα ο μαθητής το νόημα και την αντιστοιχία της μετάφρασης με το κείμενο, στοιχείο χρήσιμο για τις ανάγκες των εξετάσεων. Η μετάφραση αποδίδεται σε σύγχρονη νεοελληνική γλώσσα, παίρνοντας βέβαια υπόψη και τις μεταφράσεις που παρατίθενται στον *Φάκελο Υλικού*.
- **Δομικά στοιχεία** των κειμένων αναφοράς και **ερωτήσεις κατανόησης του κειμένου** με αναφορά στο αρχαίο κείμενο, ώστε ο μαθητής να διευκολυνθεί στην κατανόηση των ερωτήσεων και στην ανάγκη να κάνει παραπομπές στο κείμενο, όπως απαιτεί το νέο σύστημα.
- **Διεξοδική, μεθοδική και έγκυρη ερμηνευτική ανάλυση** όλων των κειμένων με βάση τα σχόλια του *Φακέλου Υλικού* και του *Φιλοσοφικού Λόγου*. Η πλήρης, έγκυρη και μεθοδική ερμηνευτική ανάλυση είναι βασική για την κατανόηση και αφομοίωση της ύλης και την επιτυχή ανταπόκριση των μαθητών στις ερωτήσεις των εξετάσεων.
- **Πλήρεις, ακριβείς και συγκεκριμένες απαντήσεις** σε όλες τις ερωτήσεις των σχολικών βιβλίων και στα Παράλληλα κείμενα. Θεωρούμε βασικό στοιχείο των απαντήσεων την ύπαρξη πληρότητας και ταυτόχρονα σαφήνειας και ακρίβειας, ώστε

ο μαθητής να μην «πνίγεται» στην ανούσια απεραντολογία ούτε να δημιουργεί λανθασμένα πρότυπα «θολής» και ασαφούς γραφής. Ιδιαίτερα στα παράλληλα κείμενα, με τις απαντήσεις μας δίνουμε και δείγματα μεθοδολογικής προσέγγισης αυτών.

- Πλήρες **Ετυμολογικό Λεξικό** με όλα τα ομόρριζα των λέξεων του κειμένου. Η πρωτοτυπία του Λεξικού έγκειται α) στην παράθεση μιας σύντομης αλλά πρακτικά χρήσιμης θεωρίας και β) στην παράθεση όλων των λέξεων του κειμένου, ώστε ο μαθητής να μπορεί να τις εντοπίσει εύκολα, όταν το ζητούν οι ανάλογες ασκήσεις. Ταυτόχρονα, παραθέτουμε α) μία επιλογή ομόρριζων λέξεων που παρουσιάζουν έναν υψηλότερο βαθμό δυσκολίας στην κατανόησή τους, β) επιλογή Συωνύμων και Αντωνύμων της αρχαίας ελληνικής γλώσσας και γ) απαντήσεις στις ετυμολογικές - σημασιολογικές ασκήσεις των πανελλαδικών εξετάσεων, που αφορούν τις ενότητες του *Φακέλου Υλικού*.
- Μεγάλο αριθμό **συμπληρωματικών ασκήσεων** (ερμηνευτικών, ετυμολογικών, σημασιολογικών και λεξιλογικών) με τις απαντήσεις τους. Οι ασκήσεις αυτές είναι πλήρως προσαρμοσμένες στο σύγχρονο πνεύμα των πανελλαδικών εξετάσεων.
- **Κριτήρια αξιολόγησης** με απαντήσεις.
- Ένθετο CD-Rom με ανάλυση των Κειμένων αυτενέργειας.

Δημήτριος Ε. Πασχαλίδης

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

I. Ερωτήσεις – απαντήσεις	9
II. Ερωτήσεις εισαγωγής πανελλαδικών εξετάσεων	12
Ερωτήσεις κλειστού τύπου πανελλαδικών εξετάσεων	14
Απαντήσεις	15
III. Ερωτήσεις εισαγωγής (Σωστό - Λάθος)	16
Απαντήσεις	19

4η ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Ο άνθρωπος ανάμεσα στους ανθρώπους – η ηθική αρετή

<i>Εισαγωγή</i>	20
Ερωτήσεις κλειστού τύπου	23
12. Η ηθική αρετή	
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, <i>Ηθικά Νικομάχεια</i> , Β1, 1-4, 1103a14 - b2	25
<i>Συμπληρωματικές ασκήσεις</i>	86
13. Η ηθική αρετή και η ηθική πράξη	
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, <i>Ηθικά Νικομάχεια</i> , Β 1.5-8, 110352-25	91
<i>Συμπληρωματικές ασκήσεις</i>	148
14. Ηθική αρετή και μεσότητα	
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, <i>Ηθικά Νικομάχεια</i> , Β 6.4-8, 1106a26-b7	153
<i>Συμπληρωματικές ασκήσεις</i>	193
15. Ορισμός της αρετής	
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, <i>Ηθικά Νικομάχεια</i> , Β 6.10-13· 16, 1106b18-28· 1106b36-1107a6	197
<i>Συμπληρωματικές ασκήσεις</i>	250

5η ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Ο άνθρωπος μέσα στην πόλη – η πολιτική αρετή

Εισαγωγή 254

16. Η πόλις

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Πολιτικά*, Α 1.1· 8,1252α1-7· Β27-32 257

Συμπληρωματικές ασκήσεις 300

17. Ο άνθρωπος ζῶν πολιτικόν

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Πολιτικά*, Α 1.10-11, 1253α 7-18 303

Συμπληρωματικές ασκήσεις 332

18. Η αρχή της πλειοψηφίας

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Πολιτικά*, Γ 6.3-4, 1281α39-b1-10 335

Συμπληρωματικές ασκήσεις 370

19. Το πολίτευμα της δημοκρατίας

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Πολιτικά*, Δ 4.2-3, 1291530-39 373

Συμπληρωματικές ασκήσεις 406

6η ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Ο άνθρωπος πολίτης του κόσμου**– Η νέα οικουμένη και η επιμέλεια του εαυτού**

Εισαγωγή 408

Χρήσιμα εισαγωγικά στοιχεία 412

20. Ο κοσμοπολίτης άνθρωπος

ΕΠΙΚΤΗΤΟΣ, *Διατριβαί*, Β 10.1-4 415

ΜΑΡΚΟΣ ΑΥΡΗΛΙΟΣ, *Τὰ εἰς ἑαυτόν*, 4.4 442

Συμπληρωματικές ασκήσεις 450

21. Η νέα οικουμένη

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, *Περὶ Ἀλεξάνδρου τύχης καὶ ἀρετῆς*, 6 329A-D 453

Συμπληρωματικές ασκήσεις 490

22. Η επιμέλεια του εαυτού

ΜΑΡΚΟΣ ΑΥΡΗΛΙΟΣ, *Τὰ εἰς ἑαυτόν*, 4.3 493

ΕΠΙΚΤΗΤΟΣ, *Ἐγχειρίδιον*, 15 507

Συμπληρωματικές ασκήσεις 525

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ

A. Στοιχεία θεωρίας	527
B. Λεξικό ομορρίζων λέξεων	528
Γ. Επιλογή ομορρίζων	564
Δ. Συνώνυμα – αντώνυμα	566

ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

1ο Κριτήριο αξιολόγησης	569
2ο Κριτήριο αξιολόγησης	572
3ο Κριτήριο αξιολόγησης	574
4ο Κριτήριο αξιολόγησης	577
5ο Κριτήριο αξιολόγησης	580

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

Απαντήσεις στις συμπληρωματικές ασκήσεις	583
Απαντήσεις στα κριτήρια αξιολόγησης	600

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Ι. ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ – ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

(Οι σελίδες και τα κεφάλαια παραπέμπουν στο σχολικό βιβλίο ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

Βίος και έργα

Πότε και πού γεννήθηκε ο Αριστοτέλης – Λίγα λόγια για την καταγωγή του

Ποιες πληροφορίες για την καταγωγή και την παιδική ηλικία του Αριστοτέλη αντλούνται από τις αρχαίες πηγές;

Απάντηση σελ. 127: Όταν ο Αριστοτέλης πέθανε στη Χαλκίδα [...] σ' αυτήν την περίοδο της ζωής μας;

Ο Αριστοτέλης στην Ακαδημία του Πλάτωνα: μαθητής πρώτα, δάσκαλος ύστερα.

---

1. Πότε έφτασε ο Αριστοτέλης στην Αθήνα για πρώτη φορά; Ποια σχολή επέλεξε για τις σπουδές του και γιατί;

Απάντηση σελ. 127: Δεκαεφτά χρονών ήταν ο γιος του Ασκληπιάδη Νικόμαχου [...] από το πλήθος των σχολών που υπήρχαν τότε στην Αθήνα;

2. Ποια επίδραση είχε η απουσία του Πλάτωνα και το περιβάλλον της Ακαδημίας γενικά στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του Αριστοτέλη;

Απάντηση σελ. 127-128: Τον Πλάτωνα πάντως ο Αριστοτέλης δεν τον βρήκε [...] και επιδρώντας θετικά ο ένας στον άλλον.

3. Τι γνωρίζετε για τον Εύδοξο από την Κνίδα και ποια επιρροή άσκησε στην ψυχοσύνθεση του Αριστοτέλη;

Απάντηση σελ. 128: Ένας τέτοιος λόγιος [...] την ελάχιστα οπωσδήποτε ποιητική (τέτοια ήταν κατά βάση η ψυχοσύνθεση του Πλάτωνα).

4. Ποια σχέση διαμορφώθηκε ανάμεσα στον Αριστοτέλη και τον Πλάτωνα μετά την επιστροφή του τελευταίου στην Αθήνα;

Απάντηση σελ. 128: Η επιστροφή του Πλάτωνα στην Αθήνα [...] διάβαζε στο σπίτι του αντί να πηγαίνει στο μάθημα.

5. Ποιες ήταν οι δραστηριότητες του Αριστοτέλη στην Ακαδημία και ποιες οι συνέπειες της διδασκαλίας του και των ιδεών του στις σχέσεις του με τους συναδέλφους του;

Απάντηση σελ. 128-129: Είκοσι χρόνια έμεινε ο Αριστοτέλης στην Ακαδημία. [...] αν είναι να σωθεί η αλήθεια;

Ο Αριστοτέλης στη Μακεδονία: δάσκαλος του Αλεξάνδρου.

Πότε πήγε ο Αριστοτέλης στη Μακεδονία και για ποιον λόγο;

Απάντηση σελ. 133: Εγκαταστημένος στη Μακεδονία (343/2 π.Χ.) ο Αριστοτέλης [...] (με την ευκαιρία μάλιστα αυτή ο φιλόσοφος επιμελήθηκε μια καινούρια έκδοση των ομηρικών επών).

Επιστροφή του Αριστοτέλη στην Αθήνα: αρχίζει η τρίτη περίοδος της φιλοσοφικής του δραστηριότητας. Ο Αριστοτέλης διδάσκει στο Λύκειο.

Πότε εγκαταστάθηκε στην Αθήνα για δεύτερη φορά ο Αριστοτέλης και ποια ήταν η συγγραφική του δραστηριότητα;

Απάντηση σελ. 133: Στη Μακεδονία ο Αριστοτέλης έμεινε ως το 335. [...] *Περί ζώων γενέσεως*, τα *Ἠθικά Νικομάχεια*.

Ο Αριστοτέλης εγκαταλείπει οριστικά την Αθήνα - Το τέλος της ζωής του

---

1. Ποια ήταν η στάση του Αριστοτέλη απέναντι στους άλλους τα χρόνια της ωριμότητάς του;

Απάντηση σελ. 133: Τα χρόνια έχουν περάσει. [...] Η ζωή για έναν Μακεδόνα δεν είναι τώρα δύσκολη στην Αθήνα.

2. Πότε και για ποιους λόγους ο Αριστοτέλης εγκατέλειψε οριστικά την Αθήνα;

Απάντηση σελ. 133-135: Στα 323 έφτασε στην Αθήνα η είδηση ότι [...] Ο θάνατος τον βρήκε εκεί την επόμενη χρονιά.

3. Ποια γνώμη διατύπωσε ο Αριστοτέλης για την Αθήνα και τους Αθηναίους σύμφωνα με την παράδοση;

Απάντηση σελ. 135: Η παράδοση λέει πως, [...] υπαινιγμό στη θανατική καταδίκη και στο τέλος του Σωκράτη.

Η ηθική αρετή**Εισαγωγικά**

- Η **ψυχή** για τον Αριστοτέλη είναι άρρηκτα δεμένη με το σώμα και περιλαμβάνει ακόμη και δυνατότητες και λειτουργίες που σήμερα θα θεωρούνταν αποκλειστικά σωματικές.
- Η ανθρώπινη ψυχή είναι η ζωτική ενέργεια μέσα στον άνθρωπο. Ο φιλόσοφος διακρίνει καταρχάς δύο τμήματα σ' αυτήν:
  - α) το **λογικό** (περιλαμβάνει νοητικές λειτουργίες, όπως η γνώση, η κρίση, η φαντασία κ.ά.) και
  - β) το **άλογο** (περιλαμβάνει βιολογικές λειτουργίες και επιθυμίες, όπως η επιθυμία για τροφή, η αναπαραγωγική λειτουργία, καθώς και συναισθήματα, ορμές, τάσεις, διαθέσεις κ.λπ.).
- Στον βαθμό που ορισμένες λειτουργίες του αλόγου μέρους μπορούν να ελέγχονται από το λογικό, τα δύο τμήματα τέμνονται, και οριοθετείται ένα τρίτο μέρος, το **άλογον πλήν μετέχον λόγου**.
- Το λογικό μέρος της ψυχής έχει τις δικές του αρετές, τις **διανοητικές**, ενώ το μετέχον λόγου τις **ηθικές**.

(Φάκελος Υλικού, σελ. 115)

ΚΕΙΜΕΝΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, Ηθικά Νικομάχεια, Β1, 1-4, 1103a14 - b2

Διττής δὴ τῆς ἀρετῆς οὐσης, τῆς μὲν διανοητικῆς τῆς δὲ ἠθικῆς, ἡ μὲν διανοητικὴ τὸ πλεῖον ἐκ διδασκαλίας ἔχει καὶ τὴν γένεσιν καὶ τὴν αὐξησιν, διόπερ ἐμπειρίας δεῖται καὶ χρόνου, ἡ δ' ἠθικὴ ἐξ ἔθους περιγίνεται, ὅθεν καὶ τοῦνομα ἔσχηκε μικρὸν παρεκκλίνον ἀπὸ τοῦ ἔθους. Ἐξ οὗ καὶ δῆλον ὅτι οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται· οὐθὲν γὰρ τῶν φύσει ὄντων ἄλλως ἐθίζεται, οἷον ὁ λίθος φύσει κάτω φερόμενος οὐκ ἂν ἐθισθεῖ ἄνω φέρεσθαι, οὐδ' ἂν μυριάκις αὐτὸν ἐθίζη τις ἄνω ῥιπτῶν, οὐδὲ τὸ πῦρ κάτω, οὐδ' ἄλλο οὐδὲν τῶν ἄλλως πεφυκότων ἄλλως ἂν ἐθισθεῖ. Οὐτ'

ἄρα φύσει οὔτε παρὰ φύσιν ἐγγίνονται αἱ ἀρεταί, ἀλλὰ πεφυκόσι μὲν ἡμῖν δέξασθαι αὐτάς, τελειούμενοι δὲ διὰ τοῦ ἔθους.

Ἔτι ὅσα μὲν φύσει ἡμῖν παραγίνεται, τὰς δυνάμεις τούτων πρότερον κοιμίζομεθα, ὕστερον δὲ τὰς ἐνεργείας ἀποδίδομεν (ὅπερ ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων δῆλον· οὐ γὰρ ἐκ τοῦ πολλάκις ἰδεῖν ἢ πολλάκις ἀκοῦσαι τὰς αἰσθήσεις ἐλάβομεν, ἀλλ' ἀνάπαλιν ἔχοντες ἐχρησάμεθα, οὐ χρησάμενοι ἔσχομεν)· τὰς δ' ἀρετὰς λαμβάνομεν ἐνεργήσαντες πρότερον, ὡσπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν· ἃ γὰρ δεῖ μαθόντας ποιεῖν, ταῦτα ποιῶντες μαθάνομεν, οἷον οἰκοδομοῦντες οἰκοδόμοι γίνονται καὶ κιθαρίζοντες κιθαρισταί· οὕτω δὴ καὶ τὰ μὲν δίκαια πράττοντες δίκαιοι γινόμεθα, τὰ δὲ σώφρονα σώφρονες, τὰ δ' ἀνδρεία ἀνδρεῖοι.

Αντιστοίχιση κειμένου – μετάφρασης

Διττῆς δὴ τῆς ἀρετῆς οὔσης,
τῆς μὲν διανοητικῆς
τῆς δὲ ἠθικῆς, ἢ μὲν διανοητικὴ τὸ
πλεῖον ἐκ διδασκαλίας ἔχει καὶ
τὴν γένεσιν καὶ τὴν αὔξησιν,
διόπερ ἐμπειρίας δεῖται καὶ χρόνου,

ἢ δ' ἠθικὴ ἐξ ἔθους
περιγίνεται,
ὅθεν καὶ τοῦνομα ἔσχηκε
μικρὸν παρεκκλίνον
ἀπὸ τοῦ ἔθους.
Ἐξ οὗ καὶ δῆλόν (ἐστὶ)
ὅτι οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν
φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται·
οὐθὲν γὰρ τῶν φύσει ὄντων
ἄλλως ἐθίζεται,

οἷον ὁ λίθος φύσει κάτω φερόμενος

οὐκ ἂν ἐθισθεῖη
ἄνω φέρεσθαι,
οὐδ' ἂν μυριάκις αὐτὸν ἐθίζῃ τις

Επειδὴ λοιπὸν ἡ ἀρετὴ εἶναι δύο ειδῶν,
διανοητικὴ καὶ ἠθικὴ,
ἀπὸ τῆς μὲν διανοητικῆς (ἀρετῆς) χρωστέται
καὶ τῆς γένεσιν καὶ τὴν ἀνάπτυξή¹ τῆς κατὰ
κύριο λόγο στη διδασκαλία,
καὶ γι' αὐτὸ ἀκριβῶς χρειάζεται πείρα καὶ
χρόνο,

καὶ ἀπὸ τῆς ἄλλης ἠθικῆς ἀρετῆς εἶναι
ἀποτέλεσμα ἐθισμού (ἔθους),
ἀπὸ ὅπου ἔχει πάρει καὶ τὸ ὄνομα,
το ὁποῖο παρουσιάζει μικρὴ μόνον διαφορὰ ἀπὸ
τῆς λέξης ἔθος (ἐθισμός).

Απὸ αὐτοῦ ἀκριβῶς γίνεται φανερό
ὅτι καμιά ἀπὸ τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν
δεν ὑπάρχει μέσα μας ἐκ φύσεως·
πράγματι², κανένα πράγμα που ἔχει ἀπὸ τῆς
φύσεως μὴ ὀρισμένη ἰδιότητα³ δεν μπορεῖ νὰ
ἀποκτήσῃ με ἐθισμό μὴ ἄλλη ἰδιότητα⁴,
ὅπως γιὰ παράδειγμα ἡ πέτρα, ἐπειδὴ ἀπὸ τῆς
φύσεως τῆς κινεῖται πρὸς τὰ κάτω⁵,

δεν εἶναι δυνατό νὰ συνηθίσῃ νὰ κινεῖται πρὸς
τὰ πάνω,

ἔστω κι ἂν κάποιος προσπαθῇ χιλιάδες

1. τὴν αὔξησίν της, 2. ὄντως, 3. τίποτε ἀπὸ ὅσα ὑπάρχουν ἐκ φύσεως, 4. δεν μπορεῖ νὰ συνηθίσῃ σὲ κάτι διαφορετικὸ, 5. καμωμένη ἀπὸ τὴν φύσιν τῆς νὰ πηγαίνει πρὸς τὰ κάτω,

ἄνω ῥίπτῶν,
οὐδὲ τὸ πῦρ κάτω,
οὐδ' ἄλλο οὐδὲν
τῶν ἄλλως πεφυκότων
ἄλλως ἂν ἐθισθεῖη.

Οὐτ' ἄρα φύσει
οὔτε παρὰ φύσιν ἐγγίνονται αἱ
ἀρεταί,
ἀλλὰ πεφυκόσι μὲν ἡμῖν δέξασθαι
αὐτάς,
τελειουμένοις δὲ διὰ τοῦ ἔθους.

Ἔτι ὅσα μὲν φύσει ἡμῖν
παραγίνεται,
τὰς δυνάμεις τούτων πρότερον
κομιζόμεθα, ὕστερον δὲ
τὰς ἐνεργείας ἀποδίδομεν
(ὅπερ ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων δήλον·
οὐ γὰρ ἐκ τοῦ πολλάκις ἰδεῖν
ἢ πολλάκις ἀκοῦσαι τὰς αἰσθήσεις
ἐλάβομεν,
ἀλλ' ἀνάπαλιν ἔχοντες
ἐχρησάμεθα, οὐ χρησάμενοι
ἔσχομεν)·
τὰς δ' ἀρετὰς λαμβάνομεν
ἐνεργήσαντες πρότερον,
ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν·

ἃ γὰρ δεῖ μαθόντας ποιεῖν,
ταῦτα ποιῶντες
μανθάνομεν,

φορὲς να τη συνηθίσει⁶ (σ' αυτό), πετώντας
την (και ξαναπετώντας⁷ την) προς τα πάνω
οὔτε η φωτιά (εἶναι δυνατό να συνηθίσει να
πηγαίνει) προς τα κάτω οὔτε κανένα άλλο
από αυτά που γεννιούνται από τη φύση με
μια ορισμένη ιδιότητα⁸ θα μπορούσε να
συνηθίσει να συμπεριφέρεται με άλλον
τρόπο.

Επομένως, οὔτε εκ φύσεως,
ἀλλὰ οὔτε και αντίθετα προς τη φύση μας
υπάρχουν οι αρετές μέσα μας,
οι οποίοι όμως έχουμε από τη φύση την ιδιότητα
να τις δεχτούμε⁹,
ἀλλὰ γινόμαστε τέλειοι με τη διαδικασία του
ἔθους (εθισμού).

Και επιπλέον, για ὅσα υπάρχουν σ' εμάς εκ
φύσεως,
πρώτα αποκτούμε τις δυνατότητές τους (να
ενεργήσουν) και ὕστερα
προχωρούμε στις (αντίστοιχες) ἐνέργειες
(πράγμα το οποίο γίνεται φανερό στις αἰσθήσεις
μας· πράγματι, τις αἰσθήσεις [της ὄρασης
ἢ της ακοῆς] δεν τις αποκτήσαμε, επειδὴ
είδαμε ἢ επειδὴ ἀκούσαμε πολλές φορές,
ἀλλὰ, αντίθετα, τις χρησιμοποίησαμε,
επειδὴ τις ἔχουμε ἤδη, και δεν τις αποκτήσαμε
ἔχοντας κάνει και ξανακάνει χρήση τους)·
τις αρετές ὁμως τις αποκτούμε,
αφού πρώτα τις εφαρμόσουμε στην πράξη¹⁰,
ὅπως ακριβῶς (γίνεται)
και στις άλλες τέχνες·
αὐτὰ δηλαδή που πρέπει να τα κάνουμε, αφού
πρώτα τα μάθουμε, αὐτὰ τα μαθαίνουμε
κάνοντάς τα,

6. να της το μάθει, 7. το ῥίπτω-ῶ εἶναι εντονότερο από το ῥίπτω, 8. καμωμένα από τη φύση να συμπεριφέρονται με διαφορετικό τρόπο, 9. η φύση μάς ἔκανε επιδεκτικούς στις αρετές, 10. αφού πρώτα προβήκαμε σε ἐνέργειες ἀσκησης.

οἶον οικοδομοῦντες οἰκοδόμοι
γίνονται καὶ κιθαρίζοντες
κιθαρισταί
οὕτω δὴ καὶ τὰ μὲν δίκαια
πράττοντες δίκαιοι γινόμεθα,
τὰ δὲ σῶφρονα σῶφρονες,
τὰ δ' ἀνδρεία ἀνδρεῖοι.

ὅπως για παράδειγμα οικοδόμοι γίνονται
χτίζοντας σπίτια και κιθαριστές παίζοντας
κιθάρα
με τον ίδιο τρόπο λοιπόν κάνοντας δίκαιες
πράξεις γινόμαστε δίκαιοι, κάνοντας
σῶφρονες πράξεις (γινόμαστε) σῶφρονες
και κάνοντας ανδρείες πράξεις (γινόμαστε)
ανδρείοι.

Λεξιλόγιο

Διττός ἢ **δισσός**: δύο ειδών, δύο λογίων, διπλός, (μτφ.) αμφίβολος, αμφιλεγόμενος
 ▪ **οὔσης** < μτχ. του *εἰμί* (*ᾧν, οὔσα, ᾧν*): επειδή είναι ▪ **τὸ πλεῖον ἢ πλεόν**: συγκριτικός βαθμός του επιθ. *πολύς, πλέων/πλείων, πλεῖστος*: «το περισσότερο», κατά κύριο λόγο ▪ **ἔχει καὶ τὴν γένεσιν καὶ τὴν αὔξησιν**: χρωστάει και τη γένεση και την ανάπτυξη της ▪ **διόπερ < δι' ὅπερ < διὰ ὅπερ**: εξαιτίας του οποίου, και γι' αυτό ακριβώς (*διόπερ... χρόνου*: αναφορική ονοματ. πρότ.). ▪ **δεῖται < δέομαί τινος** (*ἐμπειρίας, χρόνου* = αντικ. του *δεῖται*): ἔχω ανάγκη από κάτι, χρειάζομαι κάτι ▪ **ἐξ ἔθους περιγίνεται**: εἶναι αποτέλεσμα συνήθειας, γεννιέται από συνήθεια, από τον εθισμό ▪ **ᾧθεν**: αναφορικό τοπικό επίρρημα = από όπου (*ᾧθεν... ἀπὸ τοῦ ἔθνους*: αναφορική επιρρημ. πρότ.) ▪ **τοῦνομα** < τὸ ὄνομα (κράση) ▪ **ἔσχηκε**: πρκ. του ρ. *ἔχω*: ἔχει πάρει ▪ **μικρόν**: ως επίρρημα θετικού βαθμού (κατά τα *ὀλίγον, πολύ, εὐθύ, μέγα, ταχύ* κ.ά.) ▪ (μικρόν) **παρεκκλίνον**: (επιθετική) μτχ. του ρ. *παρεκκλίνω* (< *παρὰ + ἐκ + κλίνω*): το οποίο παρουσιάζει μικρή διαφορά ▪ **Ἐξ οὗ καὶ δηλόν (ἔστιν)**: κύρια πρότ. (*ἐξ οὗ = ἐκ τούτου*): από αυτό (ακριβώς) ▪ **ὅτι οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται**: ὅτι καμιά από τις ηθικές αρετές δεν υπάρχει μέσα μας εκ φύσεως ▪ **ἐγγί(γ)νομαί τινι** (ἐν + γί(γ)νομαι): υπάρχω μέσα σε κάποιον ἢ κάτι, εἶμαι ἐμφυτος, σύμφυτος ▪ **οὐθέν** < *οὔτε ἐν*: τίποτε, κανένα ▪ **τῶν φύσει ὄντων**: επιθετ. μτχ. (γεν. διαιρετική στο *οὐθέν < οὔτε ἐν*): από αυτά που υπάρχουν εκ φύσεως ▪ **ἄλλως ἐθίζεται**: μπορεί να συνηθίσει σε κάτι διαφορετικό, μπορεί να αποκτήσει με εθισμό μια άλλη ιδιότητα ▪ **οἶον** (< αναφ. αντων. *οἶος, οἶα, οἶον* = «οποῖος», ὅ,τι λογής): (εδῶ) ως αναφορικό τροπικό επίρρημα = ὅπως, ὅπως για παράδειγμα ▪ **οἶον ὁ λίθος ... φέρεσθαι – οὐδὲ τὸ πῦρ κάτω** (ἂν ἐθισθεῖ φέρεσθαι) – **οὐδ' ἄλλο οὐδὲν... ἂν ἐθισθεῖ**: αναφορικές παραβολικές προτ. ▪ **φύσει κάτω φερόμενος**: αιτιολ. μτχ. = επειδή από τη φύση της (ἡ πέτρα) κινεῖται προς τα κάτω, καμωμένη (ἡ πέτρα) από τη φύση της να πηγαίνει προς τα κάτω ▪ **οὐκ ἂν ἐθισθεῖ** (ευκτική παθητ. αορ. *εἰθίσθη* του ρ. *ἐθίζομαι*): δυνητ. ευκτική = δεν είναι δυνατό να συνηθίσει, δε θα μπορούσε να συνηθίσει ▪ **ἄνω φέρεσθαι** < ἄνω φέρομαι:

κινούμαι προς τα πάνω ■ οὐδ' ἄν μυριάκις αὐτὸν ἐθίζῃ τις (ενν.: ἄνω φέρεσθαι) ἄνω ῥιπτῶν: παραχωρητική πρότ. ■ μυριάκις (αριθμητικό επίρρ.): χιλιάδες φορές, (κατά λέξη: δέκα χιλιάδες φορές) < μύριοι-αι-α (αριθμητικό επίθετο) = 10.000 – μύριοι: ἄπειροι, αναρίθμητοι, ἀμέτρητοι ■ ἐθίζω τινά: προσπαθῶ να συνηθίσω κάποιον (τὸν λίθον) σε κάτι (να κάνει κάτι), να του το μάθω ■ ῥιπτῶν < ῥιπτέω-ῶ (εντονότερο του ῥίπτω): (τροπ. μτχ.) πετώντας την και ξαναπετώντας την ■ ἄλλως (επίρρ.): αλλιώς, με διαφορετικό τρόπο ή συμπεριφορά ■ τῶν ἄλλως πεφυκότων: επιθ. μτχ., γενική διααρ. = ἀπὸ αὐτὰ που γεννιούνται ἀπὸ τη φύση με μια ορισμένη ιδιότητα / καμωμένα ἀπὸ τη φύση να συμπεριφέρονται με διαφορετικό τρόπο (ἄλλως) ■ ἄλλως ἄν ἐθισθῆι: θα μπορούσε να συνηθίσει να συμπεριφέρεται με ἄλλον τρόπο ■ παρὰ φύσιν: ἀντίθετα πρὸς τη φύση μας ■ ἐγγίνονται (ἡμῖν) αἱ ἀρεταί: υπάρχουν οι ἀρετές μέσα μας ■ πεφυκόσι, τελειομένοις (υποκ. ὑμῖν): ἐπιθετικές μτχ. (ἢ αιτιολογικές) ■ δέξασθαι: ἀπαρ. ἀποτελέσματος ■ πεφυκόσι < μτχ. πρκ. (πέφυκα) του ρ. φύομαι: εἶμαι ἀπὸ τη φύση μου, ἔχω ἀπὸ τη φύση την ιδιότητα / ἐκ φύσεως ■ πεφυκόσι μὲν ἡμῖν δέξασθαι αὐτάς: (σ' ἐμὰς) που ἔχουμε ἀπὸ τη φύση την ιδιότητα να τις δεχτούμε ■ τελειομένοις < τελειόομαι-οῦμαι: ολοκληρώνομαι, γίνομαι τέλειος ■ τελειομένοις (ἡμῖν) δὲ διὰ τοῦ ἔθους: ολοκληρωνόμαστε, γινόμαστε τέλειοι ■ ἔτι: (επίρρ.) ἐπιπλέον ■ ὅσα φύσει ἡμῖν παραγίνεταί: (αττική σύνταξη – ἀναφορική ονοματ. πρότ., ἀναφέρεται στο *τούτων*, το οποίο λειτουργεῖ ἐπαναληπτικά) = για ὅσα υπάρχουν σ' ἐμὰς ἐκ φύσεως ■ φύσει: ἡ τυποποιημένη δοτική φύσει δηλώνει συμφωνία ἢ αἰτία (συνώνυμη ἡ ἔκφραση *κατὰ φύσιν*): σύμφωνο με τη φύση ἢ οφειλόμενο στη φύση ■ τὰς δυνάμεις: τις δυνατότητες (ενν.: να ενεργήσουν), τις ικανότητες ■ κομιζόμεθα: ἀποκτούμε, βρισκόμαστε εφοδιασμένοι με ... ■ ὕστερον δὲ... ἀποδίδομεν: κύρια πρότ. (το *μὲν* που βρίσκεται στην ἀναφορ. πρότ. συνδέει την πρώτη κύρια «Ἐτι ... τὰς δυνάμεις ... κομιζόμεθα» με την ἐπόμενη «ὕστερον ... ἀποδίδομεν») ■ τὰς ἐνεργείας ἀποδίδομεν (< ἀποδίδωμι): προχωροῦμε στις (ἀντίστοιχες) ἐνεργείες ■ ὅπερ: ἀναφορική ἀντων. ὅσπερ, ἡπερ, ὅπερ: ο οποίος ■ ὅπερ ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων δῆλόν (ἔστι): πράγμα το οποίο γίνεται φανερό στις αἰσθήσεις μας ■ οὐ γὰρ ἐκ τοῦ πολλάκις ἰδεῖν ... τὰς αἰσθήσεις ἐλάβομεν, ἀλλ' ἀνάπαλιν... ἐχρησάμεθα, οὐ χρῆσάμενοι ἔσχομεν: κύριες προτ. κρίσης ■ ἐκ τοῦ ἰδεῖν, (ἐκ τοῦ) ἀκούσαι: ἐναρθρα ἐμπρόθετα ἀπαρέμφατα, ἐμπρόθ. προσδ. αἰτίας ■ ἀνάπαλιν: (επίρρ.) ἀντίθετα ■ ἔχοντες ἐχρησάμεθα (ἔχοντες: τροπική/αιτιολογική μτχ.): ἔχοντάς τες κάναμε χρῆση τους / τις χρησιμοποιήσαμε ἐπειδὴ τις ἔχουμε ἤδη ■ οὐ χρῆσάμενοι ἔσχομεν (χρησάμενοι: αιτιολογ. μτχ.): δεν τις ἀποκτήσαμε ἔχοντας κάνει και ξανακάνει χρῆση τους ■ τὰς δ' ἀρετὰς λαμβάνομεν ἐνεργήσαντες (χρον. μτχ.) πρότερον: ἀφοῦ πρώτα τις ἐφαρμόσουμε στην πράξη ■ ὥσπερ (γίνεται) καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν (ἀναφορ. παραβολ. πρότ.) ■ ἃ γὰρ δεῖ μαθόντας (χρον. μτχ.) ποιεῖν: αὐτὰ δηλαδή που πρέπει να τα κάνουμε, ἀφοῦ πρώτα τα μάθουμε (το ἃ εἶναι σύστοιχο ἀντικ. στη μτχ. μαθόντας και στο ἀπαρ. ποιεῖν. Ἡ ἀναφορική πρότ. εἶ-

ναι αντικ. στη μτχ. *ποιούντες* και στο ρ. *μανθάνομεν* που ακολουθούν το *ταῦτα* που ακολουθεί είναι και αυτό (επαναληπτικό) σύστοιχο αντικ. των ίδιων τύπων: *ποιούντες* και *μανθάνομεν*) ■ **ταῦτα ποιούντες** (τροπ. μτχ.) ■ **μανθάνομεν**: αυτά τα μαθαίνουμε κάνοντάς τα ■ **οἶον**: (βλέπε παραπάνω) ■ **οἶον... γίνονται και καθαρίζοντας κιθαρισταί** (ενν.: γίνονται): αναφορ. παραβολικές προτ. του τρόπου ■ **οικοδομοῦντες, καθαρίζοντες**: (τροπ. μτχ.) χτίζοντας σπίτια, παίζοντας κιθάρα ■ **οὕτω δὴ**: έτσι λοιπόν, με τον ίδιο τρόπο λοιπόν.

Δομικά στοιχεία του κειμένου

1. Τα είδη της αρετής:

- α. η **διανοητική** (< διδασκαλία, πείρα, χρόνος)
- β. η **ηθική** (< έθος, συνήθεια)

(*Διττῆς δὴ τῆς ἀρετῆς οὕσης, τῆς μὲν διανοητικῆς τῆς δὲ ἠθικῆς, [...] ἡ μὲν διανοητικὴ τὸ πλεῖον ἐκ διδασκαλίας ἔχει καὶ τὴν γένεσιν καὶ τὴν αὔξησιν, διόπερ ἐμπειρίας δεῖται καὶ χρόνου, ἡ δ' ἠθικὴ ἐξ ἔθους περιγίνεται, ὅθεν καὶ τοῦνομα ἔσχηκε μικρὸν παρεκκλίνον ἀπὸ τοῦ ἔθους.*)

2. Καμιά ηθική αρετή δεν υπάρχει μέσα μας εκ φύσεως (αποδεικτέα θέση)

(*Ἐξ οὗ καὶ δῆλον ὅτι οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται*)

3. Ό,τι έχει από τη φύση κάποιες ιδιότητες δεν μπορεί με τη συνήθεια να αποκτήσει άλλες.

(*οὐθὲν γὰρ τῶν φύσει ὄντων ἄλλως ἐθίζεται*)

4. Παραδείγματα που στηρίζουν την αποδεικτέα θέση: η κίνηση της πέτρας και της φωτιάς (δεν είναι δυνατό να συνηθίσουν να πάνε προς τα πάνω ή προς τα κάτω, αντιστοίχως)

(*οἶον ὁ λίθος φύσει κάτω φερόμενος οὐκ ἂν ἐθισθείη ἄνω φέρεσθαι, [...] οὐδ' ἂν μωριακίαι αὐτὸν ἐθίζῃ τις ἄνω ριπτῶν, οὐδὲ τὸ πῦρ κάτω, οὐδ' ἄλλο οὐδὲν τῶν ἄλλως πεφυκότων ἄλλως ἂν ἐθισθείη.*)

5. Συμπέρασμα (α' παραγράφου):

- α. οι αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως,
- β. η φύση μάς έκανε επιδεικτικούς στις αρετές (μας έδωσε την προδιάθεση), τέλειοι όμως γινόμαστε με τη διαδικασία του εθισμού.

(*Οὕτ' ἄρα φύσει οὔτε παρὰ φύσιν ἐγγίνονται αἱ ἀρεταί, ἀλλὰ πεφυκόσι μὲν ἡμῖν δέξασθαι αὐτάς, τελειούμενοι δὲ διὰ τοῦ ἔθους.*)

6. Σχετικά με ό,τι έχουμε από τη φύση: πρώτα έχουμε τη **δυνατότητά** του να ενεργήσει και ύστερα φτάνουμε στην ίδια την **ενέργεια**.

(Ἐπι ὅσα μὲν φύσει ἡμῖν παραγίνεται, τὰς δυνάμεις τούτων πρότερον κομιζόμεθα, ὕστερον δὲ τὰς ἐνεργείας ἀποδίδομεν)

7. Το παράδειγμα με τις αισθήσεις: πρώτα είχαμε τη δυνατότητα και μετά τις χρησιμοποιήσαμε (**δύναμις > ενέργεια**).

(ὅπερ ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων δῆλον· οὐ γὰρ ἐκ τοῦ πολλάκις ἰδεῖν ἢ πολλάκις ἀκοῦσαι τὰς αἰσθήσεις ἐλάβομεν, ἀλλ' ἀνάπαλιν ἔχοντες ἐχρησάμεθα, οὐ χρησάμενοι ἔσχομεν)

8. Σχετικά με τις αρετές: αντίθετα με τα φυσικά χαρακτηριστικά, τις αποκτούμε, αφού πρώτα τις εφαρμόσουμε στην πράξη (**ενέργεια > δύναμις**).

(τὰς δ' ἀρετὰς λαμβάνομεν ἐνεργήσαντες πρότερον)

9. Αναλογική αναφορά στις τέχνες

(ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν)

10. Παραδειγματική/αναλογική στήριξη της θέσης

(ἄ γὰρ δεῖ μαθόντας ποιεῖν, ταῦτα ποιοῦντες μαθάνομεν, οἷον οἰκοδομοῦντες οἰκοδόμοι γίνονται καὶ κιθαρίζοντες κιθαρισταί· οὕτω δὴ καὶ τὰ μὲν δίκαια πράττοντες δίκαιοι γινόμεθα, τὰ δὲ σώφρονα σώφρονες, τὰ δ' ἀνδρεία ἀνδρεῖοι.)

Ερωτήσεις κατανόησης του κειμένου

1 Ποια είναι τα είδη της αρετής, κατά τον Αριστοτέλη, και ποια τα βασικά χαρακτηριστικά της καθεμιάς;

(Διττής δὴ τῆς ἀρετῆς οὕσης, τῆς μὲν διανοητικῆς τῆς δὲ ἠθικῆς, ἡ μὲν διανοητικὴ τὸ πλεῖον ἐκ διδασκαλίας ἔχει καὶ τὴν γένεσιν καὶ τὴν αὐξησιν, διόπερ ἐμπειρίας δεῖται καὶ χρόνου, ἡ δ' ἠθικὴ ἐξ ἔθους περιγίνεται, ὅθεν καὶ τοῦνομα ἔσχηκε μικρὸν παρεκκλίνον ἀπὸ τοῦ ἔθους.)

2 Ποια είναι η αποδεικτέα θέση την οποία προβάλλει ο Αριστοτέλης στην ενότητα αυτή;

(Ἐξ οὗ καὶ δῆλον ὅτι οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται)

3 Με ποια παραδείγματα στηρίζει ο φιλόσοφος την αποδεικτέα θέση του στην α' παράγραφο;

(οὐθὲν γὰρ τῶν φύσει ὄντων ἄλλως ἐθίζεται, οἷον ὁ λίθος φύσει κάτω φερόμενος)

οὐκ ἂν ἐθισθεῖη ἄνω φέρεσθαι, οὐδ' ἂν μυριάκις αὐτὸν ἐθίξῃ τις ἄνω ρίπτῶν, οὐδὲ τὸ πῦρ κάτω, οὐδ' ἄλλο οὐδὲν τῶν ἄλλως πεφυκότων ἄλλως ἂν ἐθισθεῖη.)

4 Ποιο είναι το συμπέρασμα σχετικά με την ηθική αρετή στο οποίο καταλήγει ο Αριστοτέλης στην α' παράγραφο;

(Οὐτ' ἄρα φύσει οὔτε παρὰ φύσιν ἐγγίνονται αἱ ἀρεταί, ἀλλὰ πεφυκῶσι μὲν ἡμῖν δέξασθαι αὐτάς, τελειομένοις δὲ διὰ τοῦ ἔθους.)

5 Ποιο είναι το δεύτερο επιχείρημα του Αριστοτέλη σχετικά με όσα γνωρίσματα έχουμε από τη φύση μας, για να αποδείξει ότι η ηθική αρετή δεν υπάρχει στον άνθρωπο εκ φύσεως;

(Ἐτι ὅσα μὲν φύσει ἡμῖν παραγίνεταί, τὰς δυνάμεις τούτων πρότερον κομιζόμεθα, ὕστερον δὲ τὰς ἐνεργείας ἀποδίδομεν)

6 Ως προς το ζεύγος των εννοιών «δύναμις - ενέργεια» τι υποστηρίζει ο Αριστοτέλης σχετικά με τις ηθικές αρετές και ποια αναλογία χρησιμοποιεί;

(τὰς δ' ἀρετὰς λαμβάνομεν ἐνεργήσαντες πρότερον, ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν)

7 Με ποιον παραδειγματικό/αναλογικό τρόπο στηρίζει τη θέση του ο φιλόσοφος στη β' παράγραφο της ενότητας;

(ἅ γὰρ δεῖ μαθόντας ποιεῖν, ταῦτα ποιοῦντες μανθάνομεν, οἷον οἰκοδομοῦντες οἰκοδόμοι γίνονται καὶ κιθαρίζοντες κιθαρισταί· οὕτω δὴ καὶ τὰ μὲν δίκαια πράττοντες δίκαιοι γινόμεθα, τὰ δὲ σώφρονα σώφρονες, τὰ δ' ἀνδρεῖα ἀνδρεῖοι.)

Νοηματική απόδοση του περιεχομένου

Με το δεύτερο βιβλίο ο Αριστοτέλης αρχίζει να πραγματεύεται το θέμα των ηθικών αρετών (τις *διανοητικές αρετές* τις εξετάζει στο 6^ο βιβλίο των Ηθικών Νικομαχείων). Ανακεφαλαιώνοντας επαναλαμβάνει τη θέση του ότι υπάρχουν δύο είδη αρετής: η **διανοητική** και η **ηθική**. Η διανοητική γεννιέται και αναπτύσσεται κυρίως με τη διδασκαλία, γι' αυτό και χρειάζεται πείρα και χρόνος. Αντίθετα, η ηθική αρετή είναι αποτέλεσμα του *έθους* (συνήθειας - εθισμού), πράγμα που φανερώνει πως δεν είναι κάτι που υπάρχει μέσα μας εκ φύσεως. Για να ενισχύσει την άποψή του αυτή, θα χρησιμοποιήσει δύο απλά και συγκεκριμένα παραδείγματα, της πέτρας και της φωτιάς, που έχουν εκ φύσεως την ιδιότητα να ακολουθούν μια συγκεκριμένη πορεία (προς τα κάτω η πέτρα, προς τα επάνω η φωτιά), την οποία κανείς δεν μπορεί να μεταβάλει με τον εθισμό, όσο κι αν προσπαθεί να ανατρέψει τον φυσικό νόμο. Με το παράδειγμα αυτό καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα στον άνθρωπο εκ φύσεως, αλλά και η γένεσή τους δεν είναι αντίθετη με την ανθρώπινη φύ-

ση, γιατί ο άνθρωπος έχει από τη φύση την προδιάθεση να τις δεχτεί, τελειοποιείται όμως με τη διαδικασία του εθισμού.

Τη θέση του ότι οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως ο Αριστοτέλης επιχειρεί να τη στηρίξει και με ένα ακόμη επιχείρημα: όσα έχουμε μέσα μας εκ φύσεως τα παίρνουμε στην αρχή εν σπέρματι ως δυνατότητες (*δυνάμει*), και ύστερα αναπτύσσονται ως ιδιότητες και φανερώνονται με τις ενέργειες (*ἐνεργεία*), οι οποίες αποτελούν την πραγμάτωση των δυνατοτήτων. Ως παράδειγμα αναφέρει τις αισθήσεις, τις οποίες δεν τις αποκτήσαμε με τη χρήση, αλλά, αντίθετα, πρώτα τις είχαμε και μετά τις χρησιμοποιήσαμε. Προηγείται, δηλαδή, η ύπαρξη και ακολουθεί η ενέργεια, η πραγμάτωσή τους.

Αντίθετα, τις ηθικές αρετές τις αποκτούμε, αφού πρώτα τις εφαρμόσουμε στην πράξη, προηγείται δηλαδή η ενέργεια (εμπειρίες, επαναλήψεις, άσκηση) και ακολουθεί η κατάκτηση της αρετής. Με τις ηθικές αρετές, επομένως, συμβαίνει ό,τι και με τις πρακτικές τέχνες: για να γίνει, για παράδειγμα, κάποιος οικοδόμος ή κιθαριστής, πρέπει πρώτα να ασκηθεί στο χτίσιμο ή στο παίξιμο κιθάρας και ύστερα θα αποκτήσει την ικανότητα του οικοδόμου ή του κιθαριστή, αντίστοιχα. Το ίδιο γίνεται και στις ηθικές αρετές: πρώτα πράττουμε δίκαιες, σώφρονες και ανδρείες πράξεις και ύστερα (με την επανάληψη και τον εθισμό σ' αυτές) αποκτούμε τις αρετές της δικαιοσύνης, της σωφροσύνης και της ανδρείας. Έτσι, αποδεικνύεται ότι **τις ηθικές αρετές δεν τις έχουμε μέσα μας εκ φύσεως, αλλά τις αποκτούμε με την πράξη.**

Η έννοια της αρετής στην αρχαιότητα

Η αρετή είναι η έννοια με την οποία κατ' εξοχήν ασχολείται ο Αριστοτέλης στο δεύτερο βιβλίο των Ηθικών Νικομαχείων. Στην αρχαία ελληνική σήμαινε την ικανότητα, την υπεροχή, την ανωτερότητα, την τελειότητα των ανδρών, την ευγενική καταγωγή, προτέρημα, αξιότητα, πλεονέκτημα, ευψυχία, ανδρεία, δύναμη, πνευματικά και ψυχικά χαρίσματα, ψυχικό μεγαλείο, αγνότητα ψυχής, τα χαρίσματα εν γένει του ανθρώπου, ιδιότητα. Έτσι, μιλάμε για την αρετή του πολεμιστή, του ρήτορα, του αλόγου, του ματιού (όλα αυτά θα αναφερθούν από τον Αριστοτέλη σε επόμενες ενότητες). Δεν είχε, επομένως, καθαρά ηθικό περιεχόμενο, όπως σήμερα, γι' αυτό και στο κείμενο προσδιορίζεται από τα επίθετα διανοητική και ηθική.

(Πύλη, Ψηφιακό Εκπαιδευτικό Βοήθημα)

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

1. Οι σκέψεις του Αριστοτέλη για την ψυχή:

απαραίτητα στοιχεία, για να προσεγγίσουμε ευκολότερα την έννοια της αρετής.

Στο Α' βιβλίο των Ηθικών Νικομαχείων ο Αριστοτέλης υποστηρίζει ότι όλα τείνουν σε ένα αγαθό. Το ύψιστο αγαθό που μπορούμε να αποκτήσουμε μέσω της πράξης είναι η **ευδαιμονία**. Η **ευδαιμονία** είναι «*ψυχής ενέργεια κατ' ἀρετήν τελείαν*». Αφού λοιπόν η ευδαιμονία είναι κάποια δραστηριότητα της ψυχής, για να ξεκαθαριστεί το περιεχόμενο της ευδαιμονίας και να διευκρινιστεί ο ορισμός της, πρέπει, κατά τον Αριστοτέλη, να διατυπωθούν ορισμένες απόψεις του περί ψυχής και να εξεταστεί η έννοια της αρετής. «Στην αριστοτελική τελεολογική σύλληψη η αρετή διαχωρίζεται από την ευδαιμονία, αλλά οι δύο έννοιες συνδέονται μεταξύ τους με σχέση μέσου και σκοπού. **Τελικός σκοπός και αυτοσκοπός είναι η ευδαιμονία και ο άνθρωπος την κατακτά με την αρετή**»¹.

Για την πληρέστερη κατανόηση της ευδαιμονίας ο Αριστοτέλης καταγίνεται στη συνέχεια με τη διερεύνηση της αρετής. Αφετηρία της διερεύνησης της φύσης της ανθρώπινης αρετής είναι η ανθρώπινη ψυχή. Αυτή σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, διαιρείται σε δύο μέρη:

α) ένα μέρος που ονομάζεται «**ἄλογον**» και

β) ένα δεύτερο, το «**λόγον ἔχον**», το λογικόν μέρος.

- Το «**ἄλογον**» μέρος της ψυχής διαιρείται:
  - i) στο **κυρίως (καθαρά) «ἄλογον**», δηλαδή εκείνο στο οποίο δεν υπάρχει καθόλου παρουσία λογικής, και
  - ii) σ' εκείνο στο οποίο υπάρχει **κάποια παρουσία λογικής**.

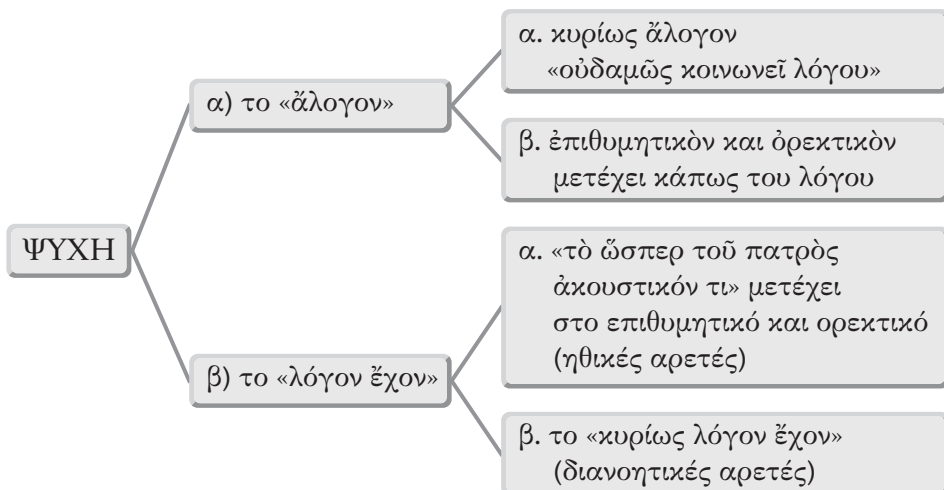
Το πρώτο το ονομάζει «φυτικὸν ἢ θρεπτικὸν» και είναι κοινό σε κάθε ον που τρέφεται, και το δεύτερο το ονομάζει «ἐπιθυμητικὸν» και «ὀρεκτικὸν». Κανένα από αυτά δεν έχει σχέση με την ανθρώπινη αρετή.
- Το «**λόγον ἔχον**», εκείνο δηλαδή που έχει παρουσία λογικής, διαιρείται:
  - i) στο «καθαυτό (καθαρά) λογικό» («*τὸ κυρίως λόγον ἔχον*»)
  - ii) στο «*ὡσπερ τοῦ πατρὸς ἀκουστικὸν*», εκείνο δηλαδή που έχει τη λογική ενός παιδιού που πείθεται στον πατέρα του. Αυτό έχει σχέση με το «ἐπιθυμητικὸν» και το «ὀρεκτικὸν» μέρος της ψυχής. Μ' αυτό το μέρος της ψυχής, το «**λόγον ἔχον**», έχει σχέση η ανθρώπινη αρετή.

1. Πύλη, Ψ.Ε.Β.

Με βάση αυτή την αρχική διαίρεση ο Αριστοτέλης κατέληξε ουσιαστικά σε μία **τριμερή διαίρεση της ψυχής**:

Τριμερής διαίρεση της ψυχής	
α) καθαρά <i>ἄλογον</i> μέρος	Έχει σχέση με τη διατροφή και την αύξηση του ανθρώπινου οργανισμού και άρα δεν έχει καμιά απολύτως σχέση με την αρετή.
β) καθαρά <i>λόγον ἔχον</i> μέρος	Αφορά απόλυτα και καθαρά το λογικό μας, έχει σχέση με τις <i>διανοητικές</i> μας <i>αρετές</i> , με τη σοφία λ.χ. ή τη φρόνηση.
γ) μέρος που <i>μετέχει</i> και του <i>ἄλογου</i> και του <i>λόγον ἔχοντος</i> μέρους της ψυχής	Έχει σχέση με τις αρετές που περιγράφουν τον χαρακτήρα του ανθρώπου: <i>ηθικές αρετές</i> .

- Έτσι ο Αριστοτέλης κατέληξε να διακρίνει τις ανθρώπινες αρετές σε δύο κατηγορίες:
  - στις «**διανοητικές αρετές**» (π.χ. σοφία, σύνεση και φρόνηση), που έχουν σχέση με το «κυρίως λόγον ἔχον», και
  - στις «**ηθικές αρετές**» (π.χ. δικαιοσύνη, «ελευθεριότητα», δηλ. γενναιοδωρία, σωφροσύνη, ανδρεία). Αυτές έχουν σχέση με το δεύτερο μέρος του λογικού μέρους της ψυχής, που μετέχει και στο επιθυμητικό και ορεκτικό μέρος της ψυχής.

ΑΙΣΘΗΤΙΚΑ

Στο κείμενο αυτό παρατηρούμε ότι το ύφος του Αριστοτέλη είναι στοχαστικό, λιτό, σαφές και ακριβές. Κυριαρχεί η αντικειμενική και τεκμηριωμένη επιχειρηματολογία και ο επιστημονικός λόγος. Αποφεύγει σκόπιμα τον ποιητικό λόγο, διότι πιστεύει ότι η αναζήτηση της αλήθειας υπηρετείται αυστηρά από τη λιτότητα και τη σαφήνεια. Έτσι, τα σχήματα λόγου δεν είναι ιδιαίτερα συχνά. Εδώ, εντοπίζουμε τα εξής:

- **Αντιθέσεις:**

«ή μὲν διανοητικὴ ≠ ἡ δ' ἠθικὴ», «ἐξ ἔθους ≠ φύσει»

«ὅσα μὲν φύσει ἡμῖν παραγίνεται... ≠ τὰς δ' ἀρετὰς λαμβάνομεν»

«τὰς δυνάμεις τούτων **πρότερον** κομιζόμεθα ≠ **ὑστερον** δὲ τὰς ἐνεργείας ἀποδίδομεν»

«οὐ γὰρ ἐκ τοῦ πολλάκις ἰδεῖν ... **ἄλλ'** ἀνάπαλιν ἔχοντες ἐχρησάμεθα»

- **Συσσωρευση αρνήσεων:**

(α' παράγραφος) «οὐδεμία», «οὐθέν», «οὐκ ἂν ἐθισθῆι», «οὐδ' ἂν ἐθίξῃ», «οὐδὲ τὸ πῦρ», «οὐδ' ἄλλο», «οὐδέν», «οὔτ' ἄρα ...», «οὔτε παρὰ φύσιν»

- **Αναλογίες:**

«τὰς δ' ἀρετὰς λαμβάνομεν ἐνεργήσαντες πρότερον, **ὥσπερ** καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν»

«ἃ γὰρ δεῖ μαθόντας ποιεῖν, ταῦτα ποιοῦντες μαθάνομεν ... – **οὕτω δὴ** καὶ τὰ μὲν δίκαια πράττοντες δίκαιοι γινόμεθα ...»

- **Σχῆμα κατ' ἄρση και θέση:**

«οὐ γὰρ ἐκ τοῦ πολλάκις ἰδεῖν ... **ἄλλ'** ἀνάπαλιν ἔχοντες ἐχρησάμεθα»

- **Πολυσύνδετα σχήματα:**

«καὶ τὴν γένεσιν καὶ τὴν αὐξήσιν», «οὔτ' ἄρα φύσει οὔτε παρὰ φύσιν» // «τὰ **μὲν** δίκαια ..., τὰ **δὲ** σώφρονα ..., τὰ **δ'** ἀνδρεία ...»

- **Παραδείγματα:**

πέτρα - φωτιά // ὄραση - ἀκοή και οἰκοδόμοι - κιθαριστές

ΒΑΣΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ της 12ης ΕΝΟΤΗΤΑΣ

- Ο Αριστοτέλης διακρίνει δύο είδη αρετής: τη διανοητική και την ηθική.
- Η διανοητική κατακτάται με διδασκαλία, γι' αυτό απαιτείται πείρα και χρόνος.
- Αντίθετα, η ηθική είναι αποτέλεσμα συνήθειας - εθισμού (έθος > ήθος) και, επομένως, δεν είναι κάτι που έχουμε μέσα μας εκ φύσεως.
- Για να ενισχύσει τη θέση του αυτή, θα χρησιμοποιήσει τα παραδείγματα της πέτρας και της φωτιάς.
- Όσα όντα έχουν εκ φύσεως την ιδιότητα να ακολουθούν μια συγκεκριμένη πορεία, αυτή δεν μπορεί να μεταβληθεί, γιατί υπακούει σ' έναν φυσικό νόμο.
- Συμπέρασμα: οι ηθικές αρετές, οι οποίες αποκτώνται με τον εθισμό, άρα μεταβάλλονται, δεν είναι έμφυτες στον άνθρωπο.
- Οι ηθικές αρετές δεν είναι έμφυτες στον άνθρωπο, αλλά δεν είναι και αντίθετες με την ανθρώπινη φύση, γιατί ο άνθρωπος έχει από τη φύση την προδιάθεση να τις δεχτεί, τελειοποιείται όμως με τον εθισμό.
- Η θέση του Αριστοτέλη ότι η αρετή δεν είναι έμφυτη, αλλά είναι αποτέλεσμα συνήθειας, έρχεται σε αντίθεση με την παλιά αριστοκρατική αντίληψη (η αρετή είναι δώρο της φύσης ή των θεών, το οποίο τελεσίδικα δίνεται ή δεν δίνεται στον άνθρωπο τη στιγμή της γέννησής του και είναι προνόμιο των ευγενών).
- Ένα ακόμα επιχείρημα του Αριστοτέλη για να στηρίξει τη θέση του ότι οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως:
  - Όσα γνωρίσματα έχουμε μέσα μας από τη φύση μας έχουν ήδη μέσα τους τη **δυνατότητα** (δύναμις) και περνούν αμέσως στην **πράξη** (ένέργεια), στην εφαρμογή αυτής της δυνατότητας (π.χ. αισθήσεις).
  - Αντίθετα, τις ηθικές αρετές τις αποκτούμε, αφού πρώτα ενεργήσουμε και ασκηθούμε σ' αυτές.
- Αναλογικό παράδειγμα με τις τέχνες: πρώτα ασκούμεστε στην τέχνη κι ύστερα αποκτούμε τη σχετική ικανότητα (π.χ. οικοδόμος, κιθαριστής).
  - Το ίδιο γίνεται και στις ηθικές αρετές: θα γίνουμε δίκαιοι κάνοντας δίκαιες πράξεις, σώφρονες κάνοντας σώφρονες πράξεις και ανδρείοι κάνοντας ανδρείες πράξεις.
  - Έτσι, αποδεικνύεται ότι τις ηθικές αρετές δεν τις έχουμε μέσα μας εκ φύσεως, αλλά τις αποκτούμε με την πράξη.

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΑΠΟ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ Κ.Ε.Ε.

1 Ποια είδη της αρετής διακρίνει ο Αριστοτέλης, σε ποιο μέρος της ψυχής ανήκει το κάθε είδος και από ποιους παράγοντες εξαρτάται η ανάπτυξη καθενός;

- Ο Αριστοτέλης διακρίνει δύο είδη αρετών: τις **διανοητικές** και τις **ηθικές**.
- Οι **διανοητικές αρετές** (π.χ. η σοφία, η φρόνηση, η σύνεση) συνδέονται με το έλλογο (καθαρά λογικό, «λόγον ἔχον») μέρος της ψυχής. Η γένεση και η ανάπτυξή τους εξαρτώνται κατά κύριο λόγο από τη διδασκαλία, η οποία απαιτεί εμπειρία και χρόνο διδασκαλίας.
- Οι ηθικές αρετές (π.χ. η δικαιοσύνη, η σωφροσύνη, η ανδρεία) ανήκουν στο «ἐπιθυμητικόν», στο μέρος δηλαδή της ψυχής που μετέχει και στο «λόγον ἔχον» και στο «ἄλογον» μέρος. Η κατάκτησή τους οφείλεται στον εθισμό («ἔθος»), δηλαδή στη συνήθεια που δημιουργείται με την επανάληψη μιας ενέργειας.

(Βλέπε και Ερμηνευτική ανάλυση §§2, 3 και 6)

2 Ποια σχέση έχουν με τις ηθικές αρετές ή φύσις και τὸ ἔθος; Να δώσετε το εννοιολογικό περιεχόμενο των ὀρων.

Κατά τον Αριστοτέλη οι ηθικές αρετές (**ἦθος**, ἠθική) συνδέονται όχι μόνο ετυμολογικά αλλά και σημασιολογικά με τη λέξη **ἔθος** (εθισμός). Το ἔθος είναι προϋπόθεση της απόκτησης των ηθικών αρετών, καθώς με την επανάληψη ὁμοίων ενεργειών συνηθίζουμε να πραγματοποιούμε ηθικές πράξεις και αποκτούμε τις ηθικές αρετές («ἢ δ' ἠθική ἐξ ἔθους περιγίνεται»). Οι ηθικές αρετές, επομένως, δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως και δεν έχουν σχέση με αυτήν («οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται»). Ο Αριστοτέλης απορρίπτει δηλαδή την αριστοκρατική διδασκαλία ὅτι η αρετή είναι δῶρο της φύσης, που τελεσίδικα δίνεται ἢ ὄχι ἀπὸ τὴ γέννησή του στον ἄνθρωπο.

Το σημείο ὅπου η φύσις συνδέεται, κατὰ κάποιον τρόπο, με τις ηθικές αρετές εἶναι μόνο ὅτι αὐτὴ «χαρίζει» στον ἄνθρωπο τὴν προδιάθεση καὶ τὴν δυνατότητα νὰ τις ἀποκτήσει με τὴ θέλησή του, τὴν ἐπιμονή, τὸν ἀγῶνα καὶ τὴν ἀσκήση. Κατὰ τὰ ἄλλα οἱ αρετές δεν προσφέρονται στον ἄνθρωπο ἀπὸ τὴ φύση ὡς «προίκα» ἀπὸ τὴ γέννησή του. Ἐκ φύσεως υπάρχουν μόνο οἱ σταθερές καὶ μὴ μεταβαλλόμενες ιδιότητες.

3 Ποια παραδείγματα χρησιμοποιεῖ στο κείμενο ὁ Αριστοτέλης καὶ με ποῖον στόχο;

Ο Αριστοτέλης, γιὰ νὰ ἐνισχύσει τὴν ἀποψή του ὅτι οἱ ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας ἐκ φύσεως («οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται»):

- α) Χρησιμοποιεῖ δύο ἀπλά καὶ παραστατικά παραδείγματα ἀπὸ τὸν χώρο τῆς φύσης: τὴν κίνηση τῆς πέτρας καὶ τῆς φωτιάς. Ἡ πέτρα ἀκολουθώντας τὸν νόμο τῆς βα-

ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ *Περὶ παίδων ἀγωγῆς* 4 2Α-С

*Ο Πλούταρχος, στον οποίο είχε αποδοθεί το *Περὶ παίδων ἀγωγῆς*, έθεσε το παιδί στο κέντρο του ενδιαφέροντός του και συνέγραψε ένα ολοκληρωμένο παιδαγωγικό εγχειρίδιο. Πρόκειται για ένα έργο με διαχρονική αξία: πολλές από τις ιδέες και προτάσεις του διατηρούν και σήμερα την επικαιρότητά τους. Το ακόλουθο απόσπασμα εισάγει στο πρόβλημα της αγωγής.*

▶ Ο Πλούταρχος επιχειρεί μια ερμηνευτική προσέγγιση της αρετής ευρύτερη από την αντίστοιχη του Αριστοτέλη. Σε τι συμφωνεί με τον Σταγειρίτη και προς ποια κατεύθυνση διευρύνει τον στοχασμό του;

Το *Περὶ παίδων ἀγωγῆς*, που αποδίδεται στον Πλούταρχο, αποτελεί ένα ολοκληρωμένο παιδαγωγικό εγχειρίδιο στο οποίο ο ιστορικός και φιλόσοφος θέτει το παιδί στο κέντρο του ενδιαφέροντός του. Στο απόσπασμα που παρατίθεται, ο Πλούταρχος αναφέρεται εισαγωγικά στον προβληματισμό του για το θέμα της αγωγής και ειδικότερα της αρετής. Η αμέσως προηγούμενη παράγραφος, εξάλλου, τελειώνει με τη φράση: «*Για τη γέννηση βέβαια ας αρκεστώ σε όσα έχω πει θα ήταν όμως χρήσιμο να γίνει λόγος και για όσα αφορούν την αγωγή*».

Σημαντικό στοιχείο της αγωγής είναι η απόκτηση της αρετής: για να ολοκληρωθεί απολύτως αυτή, κατά τον Πλούταρχο, όπως ακριβώς λέγεται και για τις τέχνες και τις επιστήμες, χρειάζονται τρία βασικά στοιχεία, τρεις προϋποθέσεις: η φύση, ο λόγος και η συνήθεια (έθος). *Φύση* είναι οι φυσικές προδιαθέσεις που φέρει εκ γενετής ο άνθρωπος, *λόγος* είναι (όπως λέει ο ίδιος) η μάθηση, που προϋποθέτει τη διδασκαλία, και *συνήθεια* (έθος) είναι η άσκηση.

Ως προς την ερμηνευτική προσέγγιση της αρετής οι απόψεις του Πλούταρχου σε μεγάλο βαθμό είναι όμοιες με τις απόψεις του Αριστοτέλη: α) δίνει μεγάλη βαρύτητα στον εθισμό (συνήθεια) ως βασική προϋπόθεση για την απόκτηση και ολοκλήρωση της αρετής, β) θεωρεί τη φύση ως μία από τις τρεις βασικές προϋποθέσεις για την ολοκλήρωση της αρετής: η άποψη αυτή συμπίπτει, κατά κάποιο τρόπο, με τη άποψη του Σταγειρίτη ότι ο άνθρωπος έχει από τη φύση του την προδιάθεση και τη δυνατότητα να αποκτήσει την αρετή γ) υιοθετεί την άποψη του Αριστοτέλη για την αναλογία που υπάρχει ανάμεσα στην απόκτηση της αρετής και την απόκτηση δεξιοτήτων στις τέχνες και δ) χρησιμοποιεί και αυτός ένα εμπειρικό παράδειγμα από την καθημερινή αγροτική ζωή, διευρυμένο βέβαια με έναν τριπλό παραλληλισμό.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΩΝ ΕΞΕΤΑΣΕΩΝ

- 1 «Ἐξ οὗ ... ἐγγίνεται»: Η φράση αυτή διατυπώνει συμπέρασμα προηγούμενου συλλογισμού. Να αποδώσετε με δικό σας τρόπο την πορεία του συλλογισμού αυτού. (2000)
- 2 Ο Αριστοτέλης συχνά χρησιμοποιεί ως αποδεικτικά στοιχεία για τους συλλογισμούς του νόμους της φύσης και παρατηρήσεις εμπειρικές. Να εντοπίσετε σε ολόκληρο το κείμενο που σας δίνεται ποια είναι τα στοιχεία της φύσης και ποια τα στοιχεία της εμπειρίας που επικαλείται ο Αριστοτέλης και να εξηγήσετε σε τι, κατά την άποψή σας, συνίσταται η αποδεικτική τους αξία. (2000)
- 3 «Διττής δὴ τῆς ἀρετῆς οὐσης ... διὰ τοῦ ἔθους»: Ποια είναι η βασική θέση του Αριστοτέλη για την ηθική αρετή και με ποια στοιχεία τεκμηριώνει τη θέση αυτή στο παραπάνω απόσπασμα; (2003)
- 4 «τὰς δυνάμεις κομιζόμεθα, τὰς ἐνεργείας ἀποδίδομεν»: Ποιο είναι, κατά τον Αριστοτέλη, το περιεχόμενο των εννοιών «δύναμις» και «ἐνέργεια» και ποια είναι η σχέση τους με την ηθική αρετή; (2003)
- 5 «Ἐξ οὗ και δῆλον ὅτι οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται»: Με βάση το παραπάνω χωρίο, ποια είναι η θέση του Αριστοτέλη απέναντι στην αριστοκρατική αντίληψη περί αρετής; (2005)
- 6 Με βάση το κείμενο που σας δόθηκε, να αναφέρετε και να σχολιάσετε τρία παραδείγματα από την καθημερινή εμπειρία, με τα οποία ο Αριστοτέλης τεκμηριώνει την άποψη ότι η ηθική αρετή κατακτάται με την άσκηση. (2005)
- 7 Με βάση το ακόλουθο τμήμα του κειμένου «Οὐτ' ἄρα φύσει ... τελειούμενοι δὲ διὰ τοῦ ἔθους.», ποια είναι η άποψη του Αριστοτέλη για τη γένεση της ηθικής αρετής και σε τι διαφοροποιείται από την αριστοκρατική αντίληψη, όπως αυτή εκφράζεται και από τον Σοφοκλή στο εξής απόσπασμα από την *Αντιγόνη*, στίχου 37-38 (η Αντιγόνη απευθύνεται στην αδελφή της Ισμήνη): «έτσι έχουν τα πράγματα για σένα τώρα, και γρήγορα θα αποδείξεις αν είσαι από τη φύση σου γενναία ή δειλή, παρόλο που κατάγεσαι από λαμπρή γενιά.» (2009)
- 8 Ποιο είναι το περιεχόμενο των εννοιών «δύναμις» και «ἐνέργεια» στην αριστοτελική φιλοσοφία και πώς ο Αριστοτέλης τις χρησιμοποιεί στα δυο εμπειρικά παραδείγματα της δεύτερης παραγράφου του κειμένου για τις αισθήσεις και τις τέχνες, προκειμένου να ορίσει τις ηθικές αρετές; (2009)
- 9 Ποια είναι, κατά τον Αριστοτέλη, τα είδη της αρετής; Με ποιον τρόπο κατακτάται καθεμία και ποιος έχει την κύρια ευθύνη για τη μετάδοση ή την απόκτησή τους; (2014)

- 10** «τὰς δ' ἀρετὰς λαμβάνομεν ἐνεργήσαντες πρότερον»: Πώς οδηγείται ο Αριστοτέλης σ' αυτή τη θέση και πώς την τεκμηριώνει; (2014)

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΑΣΚΗΣΕΙΣ (12η ενότητα)

Ερμηνευτικές – Ετυμολογικές – Λεξιλογικές

Απαντήσεις: σελ. 583

- 1** α) Ποιες από τις παρακάτω προτάσεις αποδίδουν σωστά το περιεχόμενο της ενότητας και ποιες όχι; Να τις χαρακτηρίσετε ανάλογα βάζοντας ένα Σ (Σωστό) ή Λ (Λάθος):

1. ____ Η αρετή διακρίνεται σε διανοητική και ηθική.
2. ____ Οι διανοητικές αρετές δεν εξαρτώνται από τη διδασκαλία.
3. ____ Οι ηθικές αρετές προέρχονται από τη φύση.
4. ____ Οι ηθικές αρετές είναι αποτέλεσμα εθισμού.
5. ____ Οι φυσικές ιδιότητες αλλάζουν με τον εθισμό.
6. ____ Έχουμε από τη φύση την προδιάθεση να δεχτούμε τις ηθικές αρετές.
7. ____ Οι διανοητικές αρετές χρειάζονται χρόνο και εμπειρία για να αναπτυχθούν.
8. ____ Τις αισθήσεις (π.χ. όρασης, ακοής) τις αποκτούμε βλέποντας ή ακούγοντας πολλές φορές.
9. ____ Τις αρετές τις αποκτούμε, αφού πρώτα τις εξασκήσουμε.
10. ____ Σχετικά με τις αρετές φαίνεται ότι, κατά τον Αριστοτέλη, υπάρχουν πράξεις άσκησης και πράξεις αρετής.

β) Να γράψετε δίπλα σε δύο προτάσεις που χαρακτηρίσατε σωστές το αντίστοιχο αρχαίο χωρίο από την ενότητα και να αναλύσετε μία από αυτές με λίγα λόγια.

2

α) Να συνδέσετε κάθε στοιχείο της στήλης Α με τις φράσεις της στήλης Β που είναι αντίστοιχες προς αυτά. Κανένα στοιχείο της στήλης Β δεν περισσεύει:

Στήλη Α	Στήλη Β
α) φύσει	1. ὕστερον τὰς ἐνεργείας ἀποδίδομεν 2. ἔχοντες ἐχρησάμεθα 3. χρησάμενοι ἔσοχομεν 4. τὰς αἰσθήσεις ἐλάβομεν
β) ἐξ ἔθους	5. ποιοῦντες μανθάνομεν 6. ἐνεργήσαντες πρότερον 7. δίκαιοι γινόμεθα 8. πρότερον δυνάμεις κομιζόμεθα

β) Να αιτιολογήσετε με λίγα λόγια τις επιλογές σας για το στοιχείο (α) φύσει.

3

Για καθεμιά από τις παρακάτω λέξεις να γράψετε μία λέξη του κειμένου ετυμολογικά συγγενή:

- α)** αρμονία, ανούσιος, δίφρος, γνήσιος, εμφύλιος, δεοντολογία, δοχείο, ομόνοια, πειρασμός, δέηση, δυσανεξία, εθιμοτυπικός, ομώνυμος, φωριαμός, απαρέγκλιτος, απορρίμματα, τελωνείο, αμφορέας, δόκανο, βεληνεκές.
- β)** ατόφιος εξανδραποδισμός, ιδέα, ασυδοσία, αριθμός, ιδιοφυής, άρτιος, ευγονία, δέοντως, δυναστεία, αμερόληπτος, λάφυρο, ιδανικός, τοκετός, κωλυσιεργία, εχεμύθεια, δύσχρηστος, ανύποπτος, αρθρογράφος, ειδεχθής.
- γ)** αποκομιδή, οικουμένη, εντατικοποίηση, πραξικόπημα, συλλαβισμός, φρονηματισμός, πολύτεκνος, φύλλο, συλλήβδην, ασχολία, είδωλο, δυσαρέσκεια.

4

Για καθεμιά από τις παρακάτω λέξεις του κειμένου, να γράψετε δύο ετυμολογικά συγγενείς (ομόρριζες) λέξεις της νέας ελληνικής, απλές ή σύνθετες:

- α)** άρεταί, γένεσιν, δέϊται, δέξασθαι, διανοητική, έμπειρίας, έθισθειή, παρεκκλίνον, φέρεσθαι, πεφυκόσι.
- β)** άποδίδομεν, δεί, δυνάμεις, λαμβάνομεν, ενεργήσαντες, έχρησάμεθα, ιδείν, ποιούντες, τεχνών, φύσει.

5

Να αντιστοιχίσετε καθεμιά αρχαία ελληνική λέξη της στήλης Α με την ετυμολογικά συγγενή της νεοελληνική λέξη της στήλης Β. (Δεν περισσεύει καμία λέξη)

Στήλη Α (α.ε.)	Στήλη Β (ν.ε.)
1. διανοητική	διένεξη
2. ήθικη	αριθμός
3. φερόμενος	ομόνοια
4. άρετῆς	αρμονία
5. δέϊται	βεληνεκές
	εθιμοτυπικός
	δέηση
	οισοφάγος
	ενδεής
	απρονοσία

6

Να αντιστοιχίσετε καθεμιά από τις λέξεις του κειμένου που βρίσκονται στην Α' στήλη με τις ετυμολογικά συγγενείς τους λέξεις της Β' στήλης:

Στήλη Α	Στήλη Β
1. δέξασθαι	γνήσιος
2. ὄντων	εργαλείο
3. ἀκοῦσαι	δύσχρηστος
4. ἀνδρεῖοι	αρμονία
5. παραγίνεται	υπήκοος
6. ἐνεργείας	δόκανο
7. φερόμενος	πολύτεκνος
8. ἐχρησάμεθα	διαμετακομιστικός
9. ἰδεῖν	εξανδραποδισμός
10. κομιζόμεθα	δίφρος
11. οἰκοδόμοι	εντατικοποίηση
12. ποιεῖν	ανύποτος
13. τεχνῶν	διοίκηση
	ευπαρουσίαστος

7 Για καθεμία από τις λέξεις του κειμένου που σας δίνονται να γράψετε ένα ομόρριζο επίθετο και να το εντάξετε σε μία συνεκφορά με ένα ουσιαστικό (π.χ. ἀρετῆς: ενάρτεος άνθρωπος, αριθμητική υπεροχή):

- α) αὔξησιν, ἐγγίνεται, δεῖται, δέξασθαι, δῆλον, διανοητική, διδασκαλίας, ἐμπειρίας, ὄνομα, ὄντων, παρεκκλίνον, πλείον, πῦρ, ριπτῶν.
- β) τελειούμενοις, φερόμενος, πεφυκότων, ἀκοῦσαι, ἀποδίδομεν, ἀρετὰς, γίνονται, δεῖ, λαμβάνομεν, ἐνεργείας, ἔχοντες, ἰδεῖν, σῶφρονα, τεχνῶν.

8 Να σχηματίσετε μία ομόρριζη λέξη (απλή ή σύνθετη) της νέας ελληνικής με κάθε παραγωγική κατάληξη που σας δίδεται σε παρένθεση για καθέναν από τους παρακάτω ρηματικούς τύπους:

- α) **οὔσης:** (-ία), (-ώδης) // **ἔχει:** (-ος), (-ή), (-ικός), (-τικός), (-μα), (-ση/-ξη), (-τος) // **δεῖται:** (-ση), (-τικός), (-εια) // **παρεκκλίνον:** (-μα), (-ση), **ἐθίζεται:** (-μός), (-εια), (-τος), **φερόμενος:** (-ος), (-ά), (-τός), (-τής), (-τικός), (-είο), (-τρα), (-τρο), **ριπτῶν:** (-ση/-ψη), (-τέος), **πεφυκότων:** (-ση), (-ικός), (-τός /-τος), (-ιος), **δέξασθαι:** (-ή), (-ός), (-είο), (-της), (-τός), (-ιός).
- β) **παράγινεται:** (-ος), (-ση), (-εира), (-ιμος), (-ικός), **κομιζόμεθα:** (-ση), (-τρο), (-τής), **αποδίδομεν:** (-ση), (-της), (-σία), (-τός/-τος), (-ικός), **ιδεῖν:** (-μα), (-ση/-ψη), (-σία), (-τός /-τος), (-τικός), (-τρα), (-τρο), (-ύλλιο), (-ικός), **ἀκοῦσαι:** (-ή), (-μα) (-τός) (-ος) // **ἐλάβομεν:** (-ή), (-ψη)*, (-της), (-ψιμος)*, (-τικός) // **ἐχρησάμεθα:** (-μα), (-ση), (-σιμος), (-τήριο), (-ότητα) // **ἐνεργήσαντες:** (-ία), (-ός/-ος), (-εια), (-σία), (-τρια) // **μαθόντας:** (-μα), (-ση), (-τής) // **πράττοντες:** (-μα), (-ση/-ξη), (-σία/-ξία), (-τος), (-τικός).

* Η παραγωγική κατάληψη είναι -ση, -σιμος και με τον χειλικό χαρακτήρα (π, β, φ) γίνεται -ψη, ψιμος.

9 Με βάση τις λέξεις του κειμένου που σας δίνονται σε παρένθεση να σχηματίσετε ομόρριζες λέξεις (απλές ή σύνθετες) που να έχουν το παρακάτω νόημα:

1. (οὔσης) Το λεξικό που εξετάζει την προέλευση, τον τρόπο σχηματισμού και την εξέλιξη μιας λέξης. ► _____
2. (ἠθικῆς) Ανάρμοστος, απρεπής, χωρίς ἠθος. ► _____
3. (ἔχει) Ὅ,τι χρησιμοποιείται για τη συγκάλυψη των πραγματικών σκοπών μιας ἐνέργειας, πρόφαση. ► _____
4. (παρεκκλίνον) Αυτός που δεν ξεφεύγει από την πορεία του, που δε μεταβάλλει στάση, σταθερός. ► _____
5. (φερόμενος) Ορμητικός, ασυγκράτητος. ► _____

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ

Α. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΘΕΩΡΙΑΣ

Για την ευκολότερη ανεύρεση και απομνημόνευση των ομόρριζων λέξεων, των λέξεων δηλαδή που ανήκουν στην ίδια ετυμολογική οικογένεια, είναι χρήσιμο να έχουμε υπόψη μας τα εξής:

1. Είναι απαραίτητο να γνωρίζουμε τους αρχικούς χρόνους των ρημάτων, γιατί ο μεγαλύτερος αριθμός των ομόρριζων λέξεων προέρχεται άμεσα ή έμμεσα (ως παράγωγα ή παρασύνθετα) από τα ποικίλα θέματα του ρήματος, π.χ.:
βαίνω > βάση, (ουσιαστικό), βατός (επίθετο), βαθμηδόν (επίρρημα), **βήσομαι**, **ἔβην** > βήμα κτλ.
ὄρά-ω, ὄρῶ: ὄραση, ὄραμα, ορατός ... **ὄψομαι (ὄπ-σομαι)**: ὄψη, κάτοπτρο, οφθαλμός < **οπ** + θάλαμος..., **εἶδον (ε-ιδ-ον)**: εἶδος, εἰδύλλιο, ιδέα ...
λείπ-ω: λειψός, ἔλ-λειμ-μα, **ἔ-λιπ-ον** > ἐλ-**λιπ-ής**, λιπόσαρκος, **λέ-λοιπ-α** > λοιπός
λέγω: λέξη, διάλεκτος..., λόγος, ομόλογος..., **ῥη-θή-σομαι** > ῥήτορας, ῥήμα, ῥήση..., **εἴρη-μαι** > εἰρήνη κτλ.
2. Βασικός κανόνας στο ετυμολογικό είναι το φαινόμενο της **ετεροίωσης** (μετατροπή ενός φωνήεντος στο «έτερόν» του βραχύ ή μακρό (ε > ο), (η > ω): **φέρ-ω** > φόρ-ος, τρέχ-ω > τροχ-ός, **λέγ-ω** > λόγ-ος, **ῥήγ-νυ-μι** > ρωγ-μή.
3. Συχνά παθαίνουν διάφορα πάθη και τα σύμφωνα, κυρίως των προθέσεων, όταν βρίσκονται σε σύνθεση: ελλιπής < εν-λιπής, συμφορά < συν-φορά, συγγενής < συν-γενής, συγκοπή < συν-κοπή, εμμονή < εν-μονή, παρείσακτος < παρ-είσα-αγ-τος (< άγω), γράμμα < γράφ-μα κτλ.
4. Χρήσιμο είναι να έχουμε υπόψη μας μερικές παραγωγικές καταλήξεις που δηλώνουν:
  - α. Το **πρόσωπο που ενεργεί** (-της, -ιστής, -(ά)τορας, -έας ή -ιάς): λυτρώνω > λυτρωτής, θερίζω > θεριστής, εισπράττω > εισπράκτορας, γράφω > γραφέας, γραφιάς κτλ.,
  - β. την **ενέργεια** ή το **αποτέλεσμα μιας ενέργειας** (-μός, -ση (-ξη, -ψη), -σιμο (-ξιμο, -ψιμο), -μα, -ιά ή -εία ή -εία, -ίδι, -ιά ή -ία κτλ.): σειώ > σεισμός, χάνω > χα-

- μός, απαντώ > απάντη- ση, λάμπω > λάμψη, συντάσσω > σύνταξη, ψήνω > ψήσιμο, τρέχω > τρέξιμο, γράφω > γράψιμο, κεντώ > κέντημα, δένω > δέμα, δουλεύω > δουλειά, λατρεύω > λατρεία, καλλιεργώ > καλλιέργεια, στολίζω > στολίδι, μιλώ > μιλιά, ομιλώ > ομιλία κτλ.,
- γ. το **όργανο**, το **μέσο** ή τον **τόπο μιας ενέργειας** (-τήρας, -τήρι, -τήριο): κινώ > κινήτης, κλαδεύω > κλαδευτήρι, γυμνάζω > γυμναστήριο κτλ.
- δ. τον **τόπο, περιεκτικά** (-αριό, -είο, -ιο, -ιά, -ώνας κτλ.): καμπάνα > καμπαναριό, άμμος > αμμούδα > αμμουδιά, ελιά (ελαία) > ελαιώνας κτλ.
5. Παραγωγικές καταλήξεις με διάφορες άλλες σημασίες: (-ιστής, -ισμός, -ίας κτλ.): άνθρωπος > ανθρωπιστής και ανθρωπισμός, σώζω > σωσίας, κτήμα > κτηματίας κτλ.
6. Παραγωγικές καταλήξεις **ουσιαστικών από επίθετα** (-άδα, -οσύνη, -ότητα, -ύτητα, -α κτλ.): άγριος > αγριάδα, δίκαιος > δικαιοσύνη, αθώς > αθωότητα, ταχύς > ταχύτητα, πικρός > πίκρα κτλ.
7. Παραγωγικές καταλήξεις **επιθέτων από ουσιαστικά** (-άτος, -ινος, -ερός, -ωτός, -ακός, -ιακός, -ικός κτλ.) αφρός > αφράτος, μαλλί > μάλλινος, βροχή > βροχερός, αγκάθι > αγκαθωτός, οικογένεια > οικογενειακός, ήλιος > ηλιακός, έθνος > εθνικός κτλ. ή **από ρήματα** (-τικός, -ερός, -τήριο, -τός κτλ.): ενοχλώ > ενοχλητικός, θλίβω > θλιβερός, σώζω > σωτήριος, ακούω > ακουστός, κλείνω > κλειστός κτλ.

B. ΛΕΞΙΚΟ ΟΜΟΡΡΙΖΩΝ ΛΕΞΕΩΝ

(Διδακτικές ενότητες 12-22)

[Στην πρώτη στήλη αναγράφονται οι ενότητες στις οποίες βρίσκονται οι λέξεις της δεύτερης στήλης. Στη δεύτερη στήλη αναγράφονται οι συγκεκριμένες λέξεις του κειμένου με εκθέτη τον αριθμό της ενότητας στην οποία βρίσκονται, και οι λέξεις που ανήκουν στην ίδια ετυμολογική οικογένεια με αυτές. Με τον τρόπο αυτό ο μαθητής μπορεί να μελετά ενιαία τις ομόρριζες λέξεις κάθε ενότητας έχοντας βέβαια πάντοτε ανοιχτό το κείμενο που μελετά, για να ανευρίσκει με τη βοήθεια του εκθέτη τις λέξεις του κειμένου που αναγράφονται στη β' στήλη.]

Ενότη.	Λέξεις του κειμένου – Ομόρριζες λέξεις
20	ἀγγέλλω: ἐπαγγελία ²⁰ ▶ ἄγγελος, ἀγγελία, ἀγγελμα, ἀγγελικός, ἀγγελτήριο, εὐαγγέλιο, εὐαγγελικός, εἰσαγγελέας, εἰσαγγελικός, ἐπάγγελμα, ἐπαγγελματίας, ἐπαγγελματικός, ἀναγγελία, ἀγγελιοφόρος, αὐτεπάγγελτα (= με δική του πρωτοβουλία).
17	ἀγελαιίου ¹⁷ (ἀγελαιός < ἄγω): Βλέπε ἄγω
22	ἀγροικία (< ἄγρος + οἰκία): ἀγροικίας ²² ▶ (α' συνθ.) ἀγρός, ἀγρότης, ἀγροτικός, ημιάγριος, ἀγριωπός, ἀγριότητα, ἀγροικός, ἀγροικία, (β' συνθ.) βλέπε οἰκέω-ῶ
17, 18, 21	ἄγω: ἀγελαιίου ¹⁷ , χορηγηθέντων ¹⁸ , ἄξονας ¹⁸ , ἀγέλης ²¹ , συνήγε ²¹ ▶ ἀγωγή, διαγωγή, ἀναγωγή, ἀπαγωγή, ἐπαγωγή, ἐξαγωγή, καταγωγή, μεταγωγή, παραγωγή, προαγωγή, συναγωγή, ὑπαγωγή, ἐξαγωγικός, ἐπαγωγικός, παραγωγικός, προαγωγικός, μεταγωγικός, ἀγωγός, ἀνάγωγος, εὐάγωγος, παράγωγος, παραγωγός, προσαγωγός, δημαγωγός, νηπιαγωγός, ἀγωγή, ἀγώγιμος, ἀγωγιάτης, ὑδραγωγείο, εἰσαγωγέας, ἀγώνας, ἀγωνία, ἀγωνισμα, ἀγωνιστικός, διαγωνισμός, συναγωνισμός, ἀνταγωνισμός, ἀγέλη, ἀγημα, οδήγημα, στρατήγημα, ἀκτίνα, ἀμαξα, ἀξίζω, ἀξιοπρεπής, ἀξίος, ἀνάξιος, ἐπάξιος, ἄξονας, χορηγός, χορηγία, χορήγηση, ἐπιχορήγηση, ἀρχηγός, οδηγός, οδηγία, πλοηγός, πλοήγηση, λοχαγός, ξεναγός, ξενάγηση, στρατηγός, στρατηγικός, ἐναγόμενος (= κατηγορούμενος), ἐνάγων (= κατήγορος), παρείσακτος, παρθηναγωγείο, προακτέος, σύναξη, συναξάριο.
13, 17	ἄδικοι ¹³ , ἄδικον ¹⁷ , ἄδίκου ¹⁷ : Βλέπε δίκαιος
20	ἀδούλευτος (< α στερ. + δουλεύω < δοῦλος < δέω-δῶ = δένω): ἀδούλευτον ²⁰ ▶ δένω, δέμα, δεματοποίηση, δέσιμο, δέσμη, δεσμεύω, περίδεση, πρόσδεση, συνδέω, σύνδεση, δουλεύω, δουλεία, δουλεία, δουλευτής, υποδούλωση, δεσμός, ἐπίδεσμος, σύνδεσμος, δέσμευση, ἀποδεσμεύω, ἀποδέσμευση, δεσμοφύλακας, δεσμώτης, διάδημα, ὑπόδημα, δετός, ἀλληλένδετος, ἀδετος, δεσμευτικός, ἀδέσμευτος, συνδετικός, δέσμιος, ἀνυπόδητος, δούλος, δουλικός, δουλοπρεπής, ἀδούλωτος.
22	αἰγιαλός (αἶξ, αἶγος + ἄλς, ἄλος = θάλασσα): αἰγιαλούς ²² ▶ γιαλός, αἰγιαλίτιδα (ζώνη), παραλία, παράλιος, ἐνάλιος, ἰσαλος (γραμμὴ πλοίου), ὑφαλος, ἀλάτι, Ἀγχίαλος.
21	αἷμα: αἵματος ²¹ ▶ αἱμάτωμα, αἱματηρός, αἱματώδης, (αι)ματωμένος, αἱμοδοσία, αἱμορραγία, αἱμοκάθαρση, αἱμοληψία, αἱμοβόρος, αἱμοσταγής, αἱμοδιψής, αἱμοσφαίρια, αἱμοπετάλια, αἱμοδότης, αἱμολήπτης, αἱματολόγος, ἀναίμια, ἀναίμικος, αἱμοστατικός, αἱμοδιαλυτικός, σηψαιμία, ἀφαίμαξη.

Ενότη.	Λέξεις του κειμένου – Ομόρριζες λέξεις
14, 15, 20, 21	<p>αίρέομαι-οὔμαι: <i>αίρεῖται</i>¹⁴, <i>διαιρετῶ</i>¹⁴, <i>αίρεῖσθαι</i>¹⁵, <i>προαιρετική</i>¹⁵, <i>προαιρέσεως</i>²⁰, <i>αἴρεσιν</i>²¹</p> <p>► αίρεση, αναίρεση, εξαίρεση, αφαίρεση, διαίρεση, καθαίρεση, συναίρεση, προαίρεση, υπεξαίρεση, αιρετός, εξαίρετος, εξαιρετικός, εξαιρετικά, αφαιρετέος, αφαιρέτης, αφαιρετικός, αφηρημένος, συνηρημένος, προαιρετικός, διαιρετός, διαιρετέος, διαιρέτης, αδιαίρετος, αρχαιρεσίες, αυθαίρετος, αναίρώ, αφαιρώ, διαιρώ, συναίρώ, εξαιρώ, υπεξαιρώ, καθαιρώ, προαιρούμαι.</p>
12, 17, 18	<p>αἴσθησις (< αἰσθάνομαι): <i>αἰσθήσεων</i>¹², <i>αἴσθησιν</i>¹⁷, <i>αἰσθήσεις</i>¹⁸</p> <p>► αἴσθημα, προαἴσθημα, συναἴσθημα, αἴσθησις, παραἴσθησις, ψευδαἴσθησις, ενσυναἴσθησις, αναισθησία, ευαἰσθησία, καλαισθησία, αἰσθητός, αναισθητός, ευαἰσθητός, καλαισθητός, ακαλαισθητός, ανεπαἰσθητός, ασυναἰσθητός, αἰσθηματικός, αἰσθηματίας, αἰσθητικός, αντιαἰσθητικός, αναισθητικό.</p>
13	<p>ἀκόλαστος (< α στερ. + κολάζω): <i>ἀκόλαστοι</i>¹³</p> <p>► κόλαση, κολαστήριο, κολασμός, κολάσιμος</p>
13, 20	<p>ἀκολουθῶ (< α- αθροιστικό + κέλευθος = δρόμος): <i>ἀκολουθοῦσιν</i>¹³, <i>παρακολουθητικός</i>²⁰, <i>παρηκολούθουν</i>²⁰</p> <p>► ἀκόλουθος, ανακόλουθος, ἀκολουθία, παρακολούθηση, εξακολούθηση, εξακολουθητικός, επακολούθημα.</p>
12	<p>ἀκούω: <i>ἀκοῦσαι</i>¹²</p> <p>► ἀκοή, ἀκουσμα, ἀκούγραμμα, ἀκουστός, ξακουστός, ἀνήκουστος, υπακοή, υπάκουος, ἀνυπάκουος, ἐνήκοος, βαρήκοος, υπήκοος, ωτακουστής, ἀκουστικό, υπακούω, παρακούω, βαριακούω.</p>
14, 21	<p>ἄκρον, ἀκρόπολις: <i>ἄκρων</i>¹⁴, <i>ἀκρόπολιν</i>²¹</p> <p>► ἀκρότητα, ἀκραίος, ἀκρογωνιαίος, ἀκροθαλασσιά, ἀκροποταμιά, ἀκροτελεύτιος, ἀκροθιγῶς (για το β' συνθ. της λέξης <i>ἀκρόπολις</i>: βλέπε <i>πόλις</i>)</p>
14	<p>ἀλείφω: <i>ἀλείπτῃς</i>¹⁴</p> <p>► ἀλοιφή, ἀπαλοιφή, ἀλειμμα, πασάλειμμα, ἐπάλειψη, ἐξάλειψη, ἐπαλείφω, ἐξαλείφω, πασαλείφω (-βω)</p>
18	<p>ἀλήθεια (< ἀληθής < α- στερ. + λήθω = λανθάνω, θέμα ληθ-, λαθ-): <i>ἀλήθειαν</i>¹⁸</p> <p>► ἀλήθεια, ἀληθεύω, ἐπαληθεύω, ἀληθινός, ἀληθοφάνεια, ἀναληθής, φιλαλήθης, φιλαλήθεια, ἀληθοφανής, λάθος, ἀλάθητος, λήθη, λησμονιά, ἐπιλήσμων, ἀλησμόνητος, λαθραῖος, λαθρεπιβάτης, λαθρεμπόριο, λαθροκυνηγός, λαθρανάγνωση, λαθραναγνώστης, λανθασμένος, λαθεμένος, λάθρα.</p>

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΑΣΚΗΣΕΙΣ

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ 12ης ενότητας

1. (Για να αιτιολογηθούν καλύτερα οι απαντήσεις, παραθέσαμε όλα τα σχετικά χωρία από όπου συνάγονται αυτές.)
  - 1-Σ (Διττής δὴ τῆς ἀρετῆς οὐσης, τῆς μὲν διανοητικῆς τῆς δὲ ἠθικῆς),
  - 2-Λ (ἡ μὲν διανοητικὴ τὸ πλεῖον ἐκ διδασκαλίας ἔχει καὶ τὴν γένεσιν καὶ τὴν αὐξησιν),
  - 3-Λ (ἡ δ' ἠθικὴ ἐξ ἔθους περιγίνεται / οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται),
  - 4-Σ (ἡ δ' ἠθικὴ ἐξ ἔθους περιγίνεται),
  - 5-Λ (οὐθὲν γὰρ τῶν φύσει ὄντων ἄλλως ἐθίζεται),
  - 6-Σ (πεφυκόσι μὲν ἡμῖν δέξασθαι αὐτάς),
  - 7-Σ (διόπερ ἐμπειρίας δεῖται καὶ χρόνου),
  - 8-Λ (οὐ γὰρ ἐκ τοῦ πολλάκις ἰδεῖν ἢ πολλάκις ἀκοῦσαι τὰς αἰσθήσεις ἐλάβομεν),
  - 9-Σ (τὰς δ' ἀρετὰς λαμβάνομεν ἐνεργήσαντες πρότερον),
  - 10-Σ (τὰς δ' ἀρετὰς λαμβάνομεν ἐνεργήσαντες πρότερον / ἂ γὰρ δεῖ μαθόντας ποιεῖν, ταῦτα ποιοῦντες μανθάνομεν).

Ανάλυση: Βλέπε Ερμηνευτική ανάλυση

2. α) α) φύσει: 1, 2, 4, 8 // β) ἐξ ἔθους: 3, 5, 6, 7
 β) Κατὰ τον Αριστοτέλη, ὅσα χαρακτηριστικά ἔχουμε μέσα μας ἐκ φύσεως αὐτὰ ἔχουν ἐκ των προτέρων μέσα τους τὴ δυνατότητα νὰ πραγματωθοῦν (δυνάμει), ἀλλὰ ἡ πραγμάτωσή τους ἐρχεται ὕστερα χωρὶς νὰ χρειάζεται ὁ ἐθισμός, ἡ ἐπανάληψη μιᾶς ἐνέργειας (δύναμις > ἐνέργεια). Ἀπόδειξη οἱ αἰσθήσεις (π.χ. ὄραση, ἀκοή): αὐτὲς στὴν ἀρχὴ ὑπάρχουν μέσα μας ὡς δυνατότητες (δυνάμεις) καὶ τὶς χρησιμοποιοῦμε μετὰ (ἐνέργεια)· δὲν τὶς ἀποκτήσαμε με τὴν χρῆση οὔτε τὶς ἀναπτύξαμε μέσα ἀπὸ τὴν ἐξάσκηση· ἀντίθετα, ὑπάρχουν ἤδη ἀναπτυγμένες μέσα μας καὶ μποροῦμε νὰ τὶς χρησιμοποιήσουμε ἀμέσως μετὰ («ὅπερ ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων δῆλον· οὐ γὰρ ἐκ τοῦ πολλάκις ἰδεῖν ἢ πολλάκις ἀκοῦσαι τὰς αἰσθήσεις ἐλάβομεν... ἔσχομεν)
3. α) **αρμονία:** ἀρετῆς, ἀρετῶν, ἀρεταί, ἀρετάς, **ανούσιος:** οὔσης, ὄντων, **δίφρος:** φερόμενος, φέρεσθαι, **γνήσιος:** γένεσιν, περιγίνεται, ἐγγίνεται, ἐγγίνονται, γίνονται, παραγίνεται, γινόμεθα, **εμφύλιος:** φύσει, πεφυκότων, φύσιν, πεφυκόσι, **δεοντολογία:** δεῖται, δεῖ, **δοχείο:** δέξασθαι, **ομόνοια:** διανοητικῆς, διανοητικῆ, **πειρασμός:** ἐμπειρίας, **δέηση:** δεῖται, δεῖ, **δυσανεξία:** ἔχει, ἔσχηκε, ἔχοντες, ἔσχομεν, **εθιμοτυπικός:** ἠθικῆς, ἠθικῆ, ἔθους, ἠθικῶν, ἐθίζεται, ἐθισθεῖη, ἐθίζη, **ομόνυμος:** ὄνομα, **φωρισμός:** φερόμενος, φέρεσθαι, **απαρέγκλιτος:** παρεκκλίνον, **απορρίμματα:** ῥιπτῶν, **τελωνεῖο:** τελειομένοις, **αμφορέας:** φερόμενος, φέρεσθαι, **δόκανο:** δέξασθαι, **βεληνεκές:** φερόμενος, φέρεσθαι.